

Zeitschrift: Annalas da la Societad Retorumantscha
Herausgeber: Societad Retorumantscha
Band: 117 (2004)

Rubrik: Litteratura
Autor: [s.n.]

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 02.04.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Litteratura

Alfons Tuor 1904 – 2004

Han las steilas dau avis al poet?

Ina emprova

Clau Lombriser

Avon 100 onns, ils 19 da mars 1904, ei morts a Rabiis il poet Alfons Tuor, in dils pli enconuschents scribents dalla Romontschia. Mo 33 onns ha sia veta cuzzau, e tonaton – ni ual perquei – ei siu relasch litterar considerabels.

La vischnaunca da Sumvitg e particularmein siu vitg natal, susteni dal CMM e dalla Romania, han undrau commensuradamein lur renomau convischin: cun in luvratori da scriver per las scolas dalla vischnaunca, ina serada litterara a Rabiis ed ina fiasta populara la dumengia (18–21 da mars)¹.

Pader Clau Lombriser OP, sez convischin da Rabiis, ha salvau il priedi a caschun digl act festiv en baselgia e sin santeri e cun quella caschun interpretau pli da manedel ina dallas pli enconuschentas poesias d' Alfons Tuor: *Allas Steilas*. Per las Annalas ha Clau Lombriser surluvrau siu priedi ed extendiu sias consideraziuns sut il tetel: *Han las steilas dau avis al poet?*

O schei vus caras steilas...

Dapi Carli Fry savein nus che las duas poesias *Allas Steilas* ed *Il Semnader* s'audan tier las canzuns «*las pli profundas et formalmein las pli perfetgas*» che Alfons Tuor ha scret². *Allas Steilas* s'auda «*en fuorma, ritmus e patratg tier il meglier che Tuor ha scret*»³. «*Alfons Tuor gehört unstreitig zu den besten Lyrikern des rätoromanischen Schrifttums*»⁴. «*Alfons Tuor po esser considerato scu il meglder poet lyric sursilvaun dal 19avel tschientiner*»⁵. «*Allas Steilas vegn mai a murir,*

---

¹ *La Quotidiana* 15.10.03 / 12.1.04 / 23.1.04 / 13.2.04 / 4.3.04 / 22.3.04; *Bündner Tagblatt* 22.3.04; *Südostschweiz* 22.3.04

² *Tschespet* 16, p. 30

³ *Tschespet* 14, p. 15

⁴ MAURUS CARNOT, citau tier GION DEPLAZES, *Bedeutende Bündner II*, p. 493

⁵ RETO R. BEZZOLA, *Litteratura dals Rumauntschs e Ladins*, p. 445

aschiditg ch'ei dat in romontsch»⁶. Quels pareris vegnan recepi quasi religiusamein d'in commentari a l'auter e d'ina generaziun a l'autra.

Che las *Steilas* digl Alfons Tuor ein aunc oz buca stizzadas ella memoria retoromontscha ei era d'attribuir al fatg che nundumbreviels cantadurs e cantaduras han fatg **cantond** enconuschientscha cun las *Steilas*, ella versiun da Tumasch Dolf ed en quella – sublima – da Duri Sialm. In text litterar revelescha siu potenzial e sia qualidad ual leu nua ch'el inspirescha la cumposiziun musicala con-eguala, quei ch'ins astga tuttavia attestar a Duri Sialm.

Ad Alfons Tuor han ils da Messa era d'engraziar il «*Tutpussent altissim Diu*», ina profunda versiun romontscha dil coral tudestg «*Grosser Gott, wir loben dich*» che vegn aunc oz cantada stediamein en baselgia⁷.

Tonaton astga ins sedumandar **pertgei** che la poesia *Allas Steilas* duess s'uder, buca mo formalmein, tier las pli reussidas e profundas che Alfons Tuor ha scret e pertgei che Romontschs e Romontschas tegnan ella aunc oz aschi ault.

Mereta ella quella stema? E pertgei? Tgei damonda drezza Alfons Tuor propi allas steilas? E tgei avis dattan ellas al poet? Dattan ellas insumma risposta? Sa il giuven malsaun, suenter ver contemplau il tschiel stelliu, pertgei ch'ins viva sin tiara mo in mument? E daco paleisa el aschi pauc da quei a nus? San ins dir sur da quella poesia dapli che quei ch'ei gia vegniu detg e scret entochen dacheu? Eis ei lubiu da prender quella poesia e leger denter sias lingias, per mirar sch'ella mereta da survivor 100 onns suenter la mort da siu autur?

In buca pign problem setschenta gia alla biala entschatta: Ei exista ord la plema digl autur pliras versiuns dalla *Steilas*⁸. Tgei versiun ei autentica? Tgeinina ha Alfons Tuor preferiu? Spitgond ina ediziun critica da quei text serefereschel jeu en mia emprova alla versiun classica edida (e gia surluvrada!) da Carli Fry e reprida ella ediziun da poesias d'Alfons Tuor procurada da Gion Deplazes igl onn 1952⁹.

---

⁶ GION DEPLAZES, *Steilas*, p. XII

⁷ *Alleluja*, canzun 2

⁸ Mira BEZZOLA, p. 446

⁹ A caschun dalla serada litterara a Rabiun ha il giuven romanist Renzo Caduff referiu cumpetent davart las ediziuns e reediziuns dalla ovra d'Alfons Tuor, senza denton tractar la damonda dalla versiun «autentica» dallas *Steilas*. Sia lavur cumparascio lavur da licenziat alla Universitad da Friburg.

Allas Steilas

O schei vus caras steilas
El firmament:
Pertgei viv' ins sin tiara
Mo in mument?

Pertgei ston ins sin tiara
Pitir, pitir,
Quei cuort mument ch'ins viva
E lu murir?

E dei vus caras steilas
A mi avis,
Vus che la stgira tiara
Schi dultsch sclaris!

Savens, savens jeu stoiel
Vus contemplar –
Tgi lai cun tonta gloria
Vus tarlischar?

O, quel ch'ei vies Scaffider
Ha mei scaffiu,
Quel che vies cuors diregia
Ei er miu Diu!

Perquei il mal emblida
Miu cor suffrent,
Cu 'l ellas sferas vesa
Vus a sclarend.
O caras, dultschas steilas,
Jeu sai, jeu sai:
Sur vus, en tschiel, leu vivan
Ils spérts beai!

E cu jeu vus contemplel
El firmament,
Sai jeu pertgei ch'ins viva
Mo in mument!

Pertgei ston ins pitir, pitir...

Centenaris da poets e scribents ein buca senza resca. Undrar in um ch'ei morts 1904, pia exactamein avon 100 onns, pudess far crer che nus vein cheu da far cun in vegliander. En verdad undrein nus in um giuven che ha viviu mo 33 onns, exact tons sco Jesus da Nazareth (la cumparegliaziun fa senn!), e ch'ei morts senza famiglia e senza figlianza. Quels ses 33 onns da veta han denton tunschiu per che nus se-regurdeien aunc oz dad el.

Alfons Tuor ei da giuven ensi malsanetschs. El pitevi d'ina «*enflamaziun tuberculosa della giugadira dil calun*», scriva siu biograf Carli Fry¹⁰. La malsogna ei gia sefatga valer dal temps ch'el era student alla scola cantunala. Ni las operaziuns ni las curas da pli tard el Bogn da Peiden han purtau remedura.

Fuss Alfons Tuor vivius 100 ons pli tard vess la medischina moderna ualti carteivel saviu salvar e curar el. Fuss quei stau davantatg per sia ovra litterara? Per sia veta insumma? Fuss Alfons Tuor poet valeivel e carstgaun verdeivel ual perquei ch'el ha viviu «*mo in mument*», ei seconsummaus giuvens e vegnius madirus avon che uras dalla suffrientscha? Vess Alfons Tuor scret sia famosa poesia *Allas Steilas* en cumpleina sanadad, ual maridaus, alla entschatta d'ina briglianta carriera sco professor, fuss quella canzun in clische e dess el trivial sche buca el banal¹¹. Igl endirar dil poet e scribent Alfons Tuor dat a sia ovra trasatras verdeivladad e legitimaziun, senza che quei fatg schurmegi siu relasch, en special sia lirica, dalla critica litterara. Poets ein buca buns **perquei** ch'els ein malsauns e malsanetschs!

Sia suffrientscha exprima Alfons Tuor poeticamein en vestgiu religius e marian. Ual quella sensibladad religiosa explichescha denton era la veina sociala dil poet, siu fin sensori per quei ch'ei gest e malgest, siu prender partida pils paupers e pupratschs, sia aversiun encunter tirans e castellans, siu sprezz per rehs e pussents. Feglias dalla «*sursensibladad*»¹² ein plinavon siu humor satel e sia satira temida, murdenta.

---

¹⁰ *Tschespet XVI*, p. 30, nota 90

¹¹ FRY ha registrau alla fin da sia veta cun surprendenta sinceradad il dilemma dil poet che exalta en giuvens onns la vertit dalla crusch la quala daventa vonzeivi «*greva da murir*»; *Striaunas II*, p. 116

¹² «*In ton dils accents murents ein d'attribuir a sia sursensibladad*»; CARLI FRY, *Tschespet XVI*, p. 31

Con fetg che la malsogna maligna d' Alfons Tuor periclitava sia existenza demuossa siu viadi a Lourdes. Alfons Tuor ei serendius il matg 1897 en cumpignia da 3 auters sursilvans sco pelegrin a Lourdes, sperond che Nossadunna urbeschi ora ad el sanadad, gie schizun medegheschi el¹³:

Maria, sche ti lesses
Mei medegar savesses,
De quei sun jeu segirs.
Ti has leutier pussonza,
Jeu hai en tei fidonza:
O teidla mes sospirs.

Era sch'igl Alfons Tuor ei returnaus da Lourdes senza haver anflau migliur corporala sche ei quei pelegrinadi dil giuven sursilvan en quei liug da grazias in indezi da pietad autentica che las formulaziuns convenziunalas da numerusas da sias poesias religiusas laian buca exnum percorscher¹⁴.

La Frontscha fuva buca tiara nunenconuschenta per Alfons Tuor. Naven dalla Universitad da Turitg fuva il giuven filolog serendius a Paris per studiar alla Sorbonne. Igl ei bi da saver che las *Steilas*, quei fretg savurus dalla litteratura romontscha, ei semadiraus egl jester, sut auters tschiels, en ina mansarda da Paris.

Ins vess pudiu tertgar che Paris, marcau mundial par excellence da lezzas uras, vess fascinau il giuven grischun. Il cuntrari ei il cass! Paris ha fatg sin el sulet «*in stermentus respect*». Alfons Tuor ei denton buca ius cun egls serrai tras il marcau sper la Seine. A Paris ha el beingleiti constatau enorms problems socials. El ha viu paupers che ston «*ga-leid' envan leu trer per quels rehuns*». Quei ha fatg vegnir igl autur unfis «*da tei ludar e tei alzar, o grond e bi Paris*». En siu combretgel da student, mudergiaus dal calun che dola incontin, tschaffaus dil

---

¹³ Alla Mumma della misericordia

¹⁴ El *Calender Romontsch* 1898 dedichescha Alfons Tuor in pli liug artechel a Lourdes, quei liug da pelegrinadi da lezzas uras en plein svilup e che fascinava l'entira Europa e carmalava neutier fuolas da sauns e malsauns. Igl ei interessant da constatar che AT descriva il liug el stil d'ina reportascha, senza schar percorscher ch'el sez seigi serendius a Lourdes sco pelegrin **malsaun**.

schar encrescher e forsa era suls, van auters patratgs atras il tgau dil giuven poet: «*Pertgei viv' ins sin tiara mo in mument*»?

Pertgei viv' ins mo in mument...

La damonda, prida sco tala, suera stagn da **catechissem**. Generaziuns da catolics han empriu ordadora l'emprema damonda dil cu-disch da ductrina: *Pertgei essan nus sin tiara? Nus essan cheu sin tiara per adurar Diu e vegnir enta parvis*.

Quella impressiun vegn sustenida digl «*ins*» alla entschatta dalla poesia. Cheu plaida il poet (aunc) buca ella emprema persuna. El scriva buca dad el sez. «*Ins*» sedamonda vul dir: «*tuts*» sedamondan, baul ni tard, pertgei ins vivi sin tiara mo in mument, e buca perpeten! Il tema ei pia la svaneivladad dalla veta e da tuttas caussas. Co sa il carstgaun seresignar al fatg ch'el ei buca Diu e buca eterns?

Viu da cheu anora ha igl aspect dil mument nuot da far cun la cuorta veta digl Alfons Tuor. Era sch'il poet fuss vegnius 80 onns vegls vess el viviu «*mo in mument*», pia buca en perpeten. La veta ha ina **fin**, e quei per tuts. Pertgei? Tgei munta quei cunfin? E tgei munta el per tgi che sto viver, sco Alfons Tuor, cun la perspectiva dalla mort gia en giuvens onns?

Cert: davos la damonda dil poet engarta ins era il giuvenaster, il student, il filosof che tschenta, sco tons auters litterats avon e suenter el, la damonda dil viver cheu sin tiara. Ed ei Alfons Tuor buca era il poet dalla melanconia, dil schar encrescher per quella patria ch'el ha zuar adina puspei ludau mo forsa mai giu, mai anflau?¹⁵ Dat ei insumma patria, e nua fuss ella d'encurir? **Sut** las steilas, el vitg natal? **Sur** las steilas, tiels spérts beai? Ni forsa semplamein en santeri?

La secunda damonda, quella suenter il -dubel- **pitir** «*quei cuort mument ch'ins viva e lu murir*»¹⁶ ei evidentamein pli existenziala e per-

---

¹⁵ Bezzola characterisescha il schar encrescher sco «*quaist sentimaint uschè dominant illa poesia rumauntscha*», p. 448.

¹⁶ Ina emprema versiun dallas *Steilas* scriva «*smarschir*». Il lungatg d'Alfons Tuor en connex cun la mort ei nius e crius. En santeri «*sbluccan tei ils viarms*». Il plaid «*levada*» ei inexistents ella poesia religiosa d' Alfons Tuor.

tucca il poet persunalmein. Ella fora igl autur el viv da siu spért e da sia carn ed ei dil reminent presenta en autras poesias nua ch'il griu desperau dil malsaun para pli dramatics ch'ellas *Steilas*¹⁷:

Roschas onns jeu sun malsauns,
Segner buntadeivel ;
Gida ussa cun tes mauns
Mei schi sventireivel!
O, ti che has buontad danvons,
Ti vul mei schar murir?
Vul schar mei en mes giuvens onns
Schi malamein pitir?

Sil pli tard ella secunda strofa dallas *Steilas* survarga la damonda d'Alfons Tuor per lunsch il catechissem, era sch'il poet includea tuts quels che piteschan: «*Pertgei ston ins pitir, pitir, e lu murir*»? **Ses** mals, **sia** malsogna, **sia** suffrientscha, **sia** tema dalla mort eis ei che fan «*la tiara stgira*». Il mund – ina paupra val da larmas! La veta – in continuau semudergiar!

Savens jeu stoiel vus contemplar...

Da vegl enneu ha il carstgaun, per capir siu destin, contemplau il tschiel stelliu ed encuretg risposta sin sias damondas existenzialas el firmament¹⁸. «*Aulza tes egls encunter tschiel e dumbra las steilas sche ti eis capavels, pertgei tala vegn ad esser tia progenitura*», di Jahve ad Abraham egl emprem cudisch da Moses (15,7). Kant, il filosof, ha fatg dil tschiel stelliu sur el e dalla lescha eterna enten el dus garants dalla dretga morala humana.

Al disuorden dalla veta ed al caos dalla experientscha han ils vegls opponiu igl uorden digl univers, sia perfecziun, sia harmonia. Con-

---

¹⁷ Senza funs e riva / Con ditg, o Segner

¹⁸ Ina survesta da quei tema dat il pader benedictin da Mustér, BRUNO RIEDER, en sia dissertaziun: *Contemplatio coeli stellati: Sternenhimmelbetrachtung in der geistlichen Lyrik des 17. Jahrhunderts*; Bern 1991

templond il moviment absolutamein regular dallas steilas, meditond sur dil funzionnar dil tgierp human, senza emblidar il va e vegnir dallas stagiuns cun lur leschas naturalas, han ils carstgauns tschentanners alla liunga survegniu il sentiment che las caussas seigien sco ellas ein e ch'il mund mondi sco el va, quei vul dir: **endretg**. Ei tucca pia da sesuttametter al destin, gie schizun capir el sco **providientscha**. Ei sto dar, alla fin da quella liunga cadeina bein ordinada, la perfecziun **sezza**, numnadamein Diu, autur e garant da scadina perfecziun denter tschiel e tiara¹⁹:

Niessegner nus protegia
Sul firmament stelliu;
El cun siu maun diregia
Tut gl'univers scaffiu.
Ei ganc daventa caussa,
Nuot senza siu saver;
Tut en siu maun ruaussa,
Pertgei er ton temer?

Da **quei** firmament, da **quellas** steilas, spetga Alfons Tuor avis! Alfons Tuor mira buca da finiastra ora encunter tschiel, el **contempla** il firmament stelliu. Tuor ei buca in mira-steilas. Contemprar san ins schizun cun egls serrai. (Tgi engarta schon il tschiel stelliu el tschurvem nocturn dil grond e bi Paris?) Quel che contempla quescha e surstat. El mira culs egls dil cor. El selegra ei crei. Alfons Tuor legia buca ellas steilas per endriescher ch'ei detti in Diu, el mira encunter tschiel per saver tgei plaz ch'el hagi egl univers!

Sper il tschiel stelliu eis ei la mar²⁰ che supren tier Alfons Tuor la medema funcziun:

Sco ti sil mund cheu saiel
Anflar negin ruaus,
Entoch jeu buca schaiel
Afuns el tratsch satraus.

---

¹⁹ Sul firmament stelliu

²⁰ Sper la mar

O dei vus caras steilas a mi avis...

Han las steilas ussa dau avis al poet? Ei para sco sch'ei fuss aschia, pertgei suenter ver contemplau las caras dultschas steilas sa il poet pertgei ch'el viva «*mo in mument.*» Mo tgei pomai han las steilas scutinau a Paris al giuven student, passiunaus da filosofia, plagaus dil schar encrescher, mudergiaus dalla malsogna? Ellas han renviau il poet a siu plaz enteifer igl univers ed il cuors dalla veta:

O, quel ch'ei **vies** Scaffider
Ha **mei** scaffiu,
Quel che **vies** cuors diregia
Ei er **miu** Diu!

Alfons Tuor secaveglia viaden egl uorden dil mund e daventa ina part da quel. Fatalissem? Resignaziun? Destin? Bugen vessan nus intervegniu in tec dapli digl avis che las steilas han dau al giuven carstgaun malsanetsch che leva saver pertgei ch'ins vivi mo in mument. Il poet para da salvar il misteri per el, e quei ei siu bien dretg²¹. Quei che las steilas dian, dian ellas en confidanza. Sur dalla poesia regia in curios silenzi, sco sche mintga lectur, mintga lectura stuess sez anflar la risposta sin ses pertgeis.

Podà che nossas damondas, nos pertgeis, ein collectivs, la risposta denton sa esser mo singulara. Ed ual cheu engartein nus in dils tratgs ils pli perschuedents dalla canzun d' Alfons Tuor. Il poet passa vonzeivi digl «*ins*» al «*jeu*». La damonda dil pitir e dalla svaneivaldad dalla veta veva el drizzau allas steilas en num da biars, e forsa en num da tuts: «*Pertgei viv' ins sin tiara, mo in mument*»?

La risposta dattan las steilas mo per el, igl Alfons Tuor, ed il poet retscheiva lur avis sco risposta persunala, gie intima²². Alfons Tuor damonda per tuts e rispunda mo per el sul sulets. E perquei ei la risposta dalla canzun ual buca ina risposta prida ord igl arsenal dil cudisch da ductrina:

---

²¹ Schai cheu la clav d'interpretaziun denter l' emprema versiun dallas *Steilas*, pli explicita, pli patarlusa, e la versiun tardiva, pli suggestiva, pli gigina?

²² La poesia d'Alfons Tuor ei buca pli «*l'expressiun da sentimaints generels, ma quella eminentamaing persunela da si' orma sensibla chi sofra*»; BEZZOLA, 447.

O caras, dultschas steilas,
Jeu sai, jeu sai:
Sur vus, en tschiel, leu vivan
Ils spérts beai!

Ins astga veser en quei «*jeu*» in act d'individuaziun per propi. Igl ei la malsogna maligna, l'experientscha dalla munclusadad e svaneivladad dalla veta, l'anguoscha da mort, che han lubiu al poet dad anflar sesez e gidau el leutier. Carschius si en in ambient social che scheva «*ins*» cura ch'el maniava «*jeu*», en in context religius nua ch'il catechissem deva risposta collectiva ual per tuts, di il poet Alfons Tuor «*jeu*». Contemplond il firmament stelliu ha Alfons Tuor discuvretg co ei stat cun la veta, e cun sia veta en particular, e quella verdad ha fatg el libers. La suletta verdad che mereta quei num ei quella che liberescha, fuss ei quella da saver che jeu sai pauc ni nuot.

E cu jeu vus contemplel, sai jeu...

La nunpagabla verdad dil poet ei ch'el viva mo in mument ed oravontut che quei ei bien aschia:

E cu jeu vus contemplel
El firmament,
Sai jeu pertgei ch'ins viva
Mo in mument!

Alfons Tuor di buca pertgei ch'ins viva mo in mument, e quei in-tressescha era buca el pli. Il giuven poet fa tuttenina persenn il prezz dil **mument**, dalla veta cuorta, da quei cuort mument ch'el astga aunc viver. Sia malsogna mortala arva ad el perspectivas da veta.

Al character etern dil firmament oppona el alla fin da sia poesia, cun detschartadad, il cuort mument da sia veta e da tutta («*ins*») veta. Contemplond il sempitern vegn el cunscients dalla valeta dil temps. Fascinaus dalla splendur digl etern vegn el pertscharts dalla bellezza dil mument. Trentatreis onns cheu sin tiara, gliez vala ton, gliez vala dapl che las milliardas onns digl univers. Astgar far duront in cuort mument enzaconts pass sin quest mund, a Rabius, a Paris, a London, e lu puspei el vitg natal, gliez ei aschi custeivel sco da viver ellas sferas dils

spérts beai. La risposta sin il pertgei dil cuort mument ei **il mument sez** cun sia nundescribbla attracziun e tensiun.

E pren mira, vesend las steilas a sclarend **emblida** il cor suffrent dil poet il mal che taluna. El secumblida! El viva! Il **mument** eis ei che gida el sur ses mals ora. Il tschiel sedamonda buca pertgei – e se-mova tonaton.

Quei vul lu era dir che la damonda dil pitir resta ellas *Steilas* senza eco. Al poet che vul saver pertgei ch'ins stoppi sin tiara «*pitir, pitir, quei cuort mument ch'ins viva*», dattan las steilas negina risposta. Alla fin dalla poesia sa el pertgei ch'el viva mo in mument, denton buca pertgei ch'el sto pitir. La secunda strofa dalla *Steilas* ha effectivamein survegniu negina schumellina alla fin dalla poesia. Il mal sa il cor suffrent silpli emblidar, mo buca explicar, silpli acceptar, mo buca capir.

Cura che las steilas cueschan...

Il firmament stelliu para dad esser strebels cun siu avis. Sco sch'il carstgaun stuess dar sez risposta allas damondas ch'el tschenta. Forsa ha Alfons Tuor schizun fatg la petra experientscha ch'il tschiel cuescha sin nossas damondas ed ei la finala indifferents, freids e crudeivels. Las steilas demuossan zun negina cumpassiun cun quel che pitescha. Fertion ch'il poet va sia via dalla crusch fa il tschiel bucca da rir. In scandal²³!

Curiosamein ei il Cristus **crucifigau** per Alfons Tuor insumma buca il Diu dalla cumpassiun che pitezz sco el e cun el. Tgi che contempla il tschiel immobil ha breigias da capir che la providientscha accumpogna nus el **schabetg**, e schizun el schabetg **tragic**. «*Per crucem ad lucem*» vesa Cristus sulettamein ord la vesta dil puccont che strida

---

²³ CARLI FRY, che contempla medemamein il tschiel stelliu, ei pli subtils en sia poesia *La ventira*. El lai bargir sias steilas ; Il tschiel trembla cul carstgaun :

Hai viu las steilas tarlischontas
Anetgamein e securdar
E da lur fatschas las tremblontas
Hai viu sco larmas a curdar.

Diu, senza che la noziun da puccau vegni tematisada tier Alfons Tuor.
Il puccau sco floscla?

Von tei che pendas vid la crusch
Stun jeu enschanugliaus,
Rugond tei cun tremblonta vusch
Perdun de mes puccaus.

Adina puspei exprima Alfons Tuor era il patratg che sia malsogna seigi in castitg da Diu, senza ch'ins possi saver sche quei ei convenziun ni perschuasiun, aschia en «*Con ditg, o Segner*»:

Ti vesas co jeu stoi daditg
En letg schi fleivels scher:
Vul buca gleiti tiu castitg
Da mei pupratsch retrer?

Ni fuss lur **cuescher** la risposta ch'ellas dattan a nus, las caras dulstchas steilas? Silenzi ei buca metadad! A tgi che mira las steilas rispundan ellas cun metadad, a tgi che contempla ellas, rispundan ellas cun silenzi. Tgi che vul tedlar il silenzi sto imprendder da quescher. Ha in poet lyric romontsch detg quei pli concis e grondius che Hendri Spescha?²⁴:

Empren da quescher!
Nossa spronza
ei
il
silenzi.

Empren il silenzi!
Nies salvament
ei
il
quescher.

---

²⁴ HENDRI SPESCHA, *Uss – Poesias*, p. 144; «*Las creatiras resdan cun tuns, il Plaid da Diu ei silenzi*», scriva SIMONE WEIL; *Zeugnis für das Gute*, p. 48.

Quescha
e lai
plidar
il
silenzi!

Dallas steilas al semnader...

Alfons Tuor, il cantadur dallas Steilas? Reducir el sin quella canzun e far ordad el in poet da baselgia fuss sbugliu. Alfons Tuor ha era descret il mund ed il cunfar **sut** las steilas, e quei en viarva aduala allas remas religiosas. Ei exista en sia ovra lirica in ligiom intim denter la contemplaziun dil tschiel e la contemplaziun dalla tiara. Quel che sa scrutar il tschiel sa era urentar la tiara. Tgi che s'intressescha pil mund **sur** las steilas ha era in fin sensori pil cunfar **sut** las steilas. Perquei ein las remas gitas e murdentas ch'il poet dedichescha al cunfar dils pussents, perquei ein sias lingias sensibilas pils clochards da Paris ed auters murtirai ual aschi significativas per enconuscher ed apprezzar Alfons Tuor sco sias poesias «bialas». Ei dat buca dus Alfons Tuor²⁵.

Legend ils segns vid il firmament ha Alfons Tuor era empriu da legger ils segns dil temps, ils problems dil mund e dil mument, era las fleivleziyas dalla atgna val et las mendas da sia gliעד. Igl ei perquei dapl ch'ina casualitad ch'ina outra poesia denter las pli enconuschentas e fermas d' Alfons Tuor ei dedicada «*Al semnader*». Ella sefatschenta sco strusch ina outra cul cunfar **sut** las steilas, cun in dils muments ils pli captivonts en tuttas culturas, cun in dils acts ils pli profans e che daventa quasi sacrals ual perquei ch'el ei tondanavon profans:

Ti vesas co 'l semna, ti vesas co 'l passa
Suls zuolcs vidaneu cun penibel quitau;
Ti vesas co 'l aulza, ti vesas co 'l sbassa
Encunter il tschiel e la tiara siu tgau.

---

²⁵ Era Ignatius da Loyola ha contemplau il tschiel stelliu e retschiert la pli gronda consolaziun. La tradiziun mistica la pli autentica ei denton adina seviulta viers il tschiel per lu seveloper aunc pli intensiv viers la tiara. In biograf sa da dir da sogn Ignazi: «*Siu tschiel era la tiara*»; BRUNO RIEDER, *Geist und Leben* 6/1992, p. 461.

Contemplond la splendor dil tschiel stelliu ha Alfons Tuor era saviu s'entusiasmar per in bi di el «*Meins de matg*» – e secumblidar:

Uss tut che respira
Legrias cumpleinas;
Perfin tgi ch'endira
Emblida las peinas.

Ina risposta pli gronda che la damonda...

Duront in entir tschentaner ein roschas da romontschs e romontschas sursilvans vegni en contact cun las *Steilas* d' Alfons Tuor²⁶.

Da tgei dependan il success e la fascinaziun da quella canzun tochen sil di dad oz? Els derivan da cheu che Alfons Tuor ha dau a nus romontschs e romontschas en questa sia canzun **plaids e maletgs** per enzugliar nossas atgnas damondas, nos agens sentiments malguess, nossas atgnas anguoschas vitalas. Alfons Tuor ha cheutras adempliu quella missiun che nus auters che vein buca il dun dil plaid lessen surdar e confidar a scribents e poetas dad jer e dad oz, numnadamein quella dad empristar a nus plaids e maletgs per exprimer las damondas veras dalla esistenza humana – e forsa schizun Brustgas per formular nossas rispostas. Duront in tschentaner ei la schientscha romontscha serenconuschida ella damonda che Alfons Tuor drezza allas steilas: *Pertgei viv' ins sin tiara mo in mument, e pertgei ston ins pitir, pitir, quei cuort mument ch'ins viva, e lu murir?*

Biars – buca tuts! – ein era serenconuschi en sia **risposta**. La davosa strofa dallas *Steilas* endrida e carmala ual perquei ch'elle zuppa dapli che quei ch'ella revelescha. Pertgei ch'ins viva sin tiara mo in mument, gliez di Alfons Tuor buc. El dat, sco ver poet, ina risposta pli gronda che la damonda. Quella sia risposta, unica e persunala, daventa sezza ina damonda. La risposta ei pli aviarta che mai! Gie, pertgei viv' ins sin tiara mo in mument? E tgei far ord quei mument? E sch'il mument quintass dapli ch'igl etern? La veta leugiu ton sco la veta leusi?

---

²⁶ A Rabijs ein pliras generaziuns carschidas si cun il losch sentiment che lur vitg s'audi tier quels che han buca mo ina ustria ed ina stizun, mobein aunc in poet. Fuss la fiasta dil centenari a Rabijs stada pussevla senza quella schientscha profunda?

Sestezza la burnida?

Igl ei buca sclaus che l'energia dallas *Steilas*, sia burnida per aschidadir, sestezza plaun plaunet suenter in tschentaner. La sera litterara a Rabijs ha leventau la discussiun schebein ins tschenti aunc oz quella damonda, la damonda per tgei (!) viver e per tgi (!) murir.

Numerus indezis laian sminar ch'ina giuvna generaziun serenconuschi buca pli els plaids ed els maletgs che Alfons Tuor ha dau a ses lecturs e lecturas ellas *Steilas*. Lur veta serestrenscha dalla biala entschatta enneu a sia componenta terrestra ed il tschiel sco speranza alternativa exista buca pli en la societad secularisada. Neginas steilas ein pli dentuorn per consolar igl individi modern d'ina existenza finalmein futida, tragica, absurda (ni lu heroica) dapi ch'el ei buca pli cheu sin tiara «*per surviv a Diu e vegnir enta parvis*».

Els ed jeu che havein starschau il *Catechissem da Trient* e mess sin cruna las *Steilas dil poet da Rabijs* tenin mirau sch'ei levi vonzeivi poets e poetas romontschs che emprestan a nus, en nies desiart spirtal e spirtual, **novs plaids e novs maletgs** per dir nossa perplexadad en vesta al fatg che nus vivin, era nus, **mo in mument**²⁷.

---

²⁷ Igl ei buca sclaus che las *Steilas* d'Alfons Tuor enconuschien ina renaschientscha. Dapi che la filosofia ha calau da tschentar il carstgaun el center digl univers e da sia reflexiun ha la cosmologia la pli classica survegniu in niev cudez. La devoziun cosmica pren novas dimensiuns. Podà ch'igl avis dil tschiel stelliu cuntenta buca nies intelletg, poeticamein denton (e religiosamein!) restan las steilas ina referenza magica – sco la celebra rosa d'Angelus Silesius che flurescha per negin e senza zun negin pertgei. Ella ei semplamein **cheu** ed ella ei **biala**!

Die Ros' ist ohn' warumb / sie blühet weil sie blühet /
Sie achtt nicht jhrer selbst / fragt nicht ob man sie sihet.

«Il poet astga ir pei-ziep, mo el astga buca far vers che van pei-ziep»¹

Variantas ellas poesias dad Alfons Tuor

Renzo Caduff

1. Alfons Tuor, il poet dalla gliema

El decuors d'in decenni (1891–1901) cumparan 8 ediziuns da poesias dad Alfons Tuor (1871–1904) u sco atgnas publicaziuns ni en periodicas. En treis da quellas ediziuns d'autur reedescha Tuor en 2. versiun poesias gia stadas publicadas en ediziuns anteriuras. Il studi pli detagliau dallas poesias muossa ch'il poet da Rabius repren buca meins che 53 poesias en fuorma d'ina 2. versiun². Buca per nuot vegn il maletg dil text litterar sco resultat d'in svilup cuntinuau era tematisaus ella recepziun dall'ovra lirica dad Alfons Tuor. Aschia scriva Sur Carli Fry: «Co Alfons Tuor luvrava vid la fuorma sa tgi che vul perseguitar, paregliond la fuorma ch'il giuven poet ha giu dau a sias empremas poesias (ediziuns de 1891 e 1894) ton cun la fuorma dellas medemas poesias en las ediziuns posteriuras (1898 e 1901), sco era cun las poesias novas de pli tard. Il progress ei evidents.» (1934:6)³. Il grond diember da versiuns ed era la constataziun da Fry caztgan pia d'analisar pli da rudien la moda e maniera da luvrar da Tuor.

Per saver exemplificar la lavur cuntinuada dil poet vid sias poesias eis ei necessari da presentar en in empren pass l'ovra lirica dad Alfons Tuor (2) ed en quei connex pli detagliadamein las ediziuns d'autur (3). Partend dalla premissa dall'enconuschientscha da si'ovra lirica eis ei pusseivel da stabilir il corpus da poesias reedidas en 2. versiun (4). Sin fundament da dus exempels characteristics, *Il Schwizzer egl je-*

---

¹ Remarca dad Alfons Tuor tenor FRY (1936:47).

² Sch'ins considerescha il diember total da 265 poesias edidas en quellas ediziuns d'autur, equivala il corpus da poesias reedidas en 2. versiun exact ad 1/5.

³ «Alfons Tuor ha tochen il davos mument duvrau la gliema vid sias poesias.» (FRY 1934:II). Cfr. era MUOTH (1906:119).

ster e London, vegn la moda e maniera da luvrar dil poet illustrada (5). Lu vegn dau ina survesta summara dallas tendenzas da correcziun⁴ digl autur (6). Quella sebase sin in studi detagliau digl ulteriur corpus da versiuns. Alla fin suonda aunc ina conclusiun pli generala (7).

2. L'ovra lirica dad Alfons Tuor

Igl atun 1890 (fin settember tochen fin december) cumparan las empremas poesias dad Alfons Tuor ella gasetta liberala *Il Sursilvan*⁵. Il medem onn publichescha Tuor, fagend diever dil pseudonim A. Etcetera, *La crotscha exponida*, ina 'ballada culturhistorica' en fuorma da broschura, nua ch'el raquenta d'ina stucca dils ménders da Surrein. Per dar in'impresiun da quell'ovra suondan cheu las empremas duas d'in total da 40 stofas: «In um ha ina crotscha / A miez il vitg Surrhein – / E nus dina bambotscha / Che quell' ha giu, cantein. // La crotscha, quell' ei veglia / De siat generatiuns, / Mintgin er' sesmerveglia / Giud ses stadauls, ils liuns.»⁶. All'entschatta da 1891 cumpara lu l'emprema ediziun lirica dad Alfons Tuor entitulada *Poësiyas romonschas* [PR1], ed a quella suonda enzacons meins pli tard ina secunda part cul medem tetel [PR2]. Quellas duas ediziuns cuntengnan per gronda part poesias translataadas, resp. influenzadas da models tudestgs, e quei oravontut da canzuns popularas tudestgas e canzuns da students. Ils meins mars tochen fenadur dil medem onn cumparan ulteriuras poesias en *Il Sursilvan*, dil reminent era cuntenidas ellas duas ediziuns da *Poësiyas romonschas*. Plinavon vegnan era las empremas canzuns – *Il schneec de Medel* e *Psalm schvizzer* – publicadas sco squetschs separai per la societad da cant 'Surselva', precursura dil chor romontsch dalla Scola cantunala.

Duront ils emprems onns da studi a Turitg, Paris e London (1891–1893) ein neginas poesias dad Alfons Tuor d'anflar els organs

---

⁴ L'expressiun 'correcziun' vegn duvrada cheu el senn da CONTINI (1970:42).

⁵ En tut cumparan el decuors da quels treis meins 10 poesias che vegnan tuttas re-
pridas ellas *Poësiyas romonschas* [PR1] dil fevrer 1891.

⁶ «Die satirische Ballade *La crotscha exponida* [...] schuf ihm nicht nur Freunde in seiner Heimatgemeinde.» (DEPLAZES 1970:492).

romontschs⁷. Igl onn 1894 edescha Tuor la 3. part da sias *Poesias romontschas* [PR3]. Dus onns suenter, 1896, anflan ins poesias digl autur el cudisch da canzuns *Alla giuventegna* dad Alphons Stoffel, el 3. fascichel dalla *Crestomazia I* da Caspar Decurtins ed el *Cudisch de lectura per las Scolas primaras romontschas dil Cantun Grischun. II. onn de scola*. 1897 publichescha igl autur l'ediziun *Magnificat. Emprima part* [M1] ed edescha in ciclus da 9 poesias en *Igl Ischi I* [I]. Ulteriuras poesias ein d'anflar per quei onn el *Calender Romontsch*, el *Cudisch de lectura III.* ed ella *Gasetta Romontscha*. Ina sort reediziun d'ina gronda part dallas poesias publicadas entochen ussa ein las *Poesias sursilvanas* [PS] ellas ASR XII (1898). Dil medem onn date-scha era l'emprema ediziun dil cudisch da canzuns *Surselva I* da Hans Erni, nua che 7 poesias digl autur figureschan. Ils onns suandonts cuntognan il *Calender Romontsch*, la *Gasetta Romontscha* ed ils *Cudischs de lectura* per regla mintgamai enzacontas poesias dad Alfons Tuor. 1900 suonda la secunda part dil *Magnificat* [M2] e 1901 l'ediziun conclusiva *Fluras alpinas* [FA]. Numerusas poesias ein era d'anflar per quei onn el *Cudisch de lectura VII.* (10 poesias) ed ella *Surselva II* dad Erni (22 poesias). Ils davos onns (1902–1904) anflan ins poesias dad Alfons Tuor oravontut en *Il Pelegrin*, ella *Gasetta Romontscha* ed el *Calender Romontsch*.

3. Las ediziuns d'autur

La suandonta tabella duei dar ina survesta dallas ediziuns d'autur. Quellas ein transcrettas secund il frontispezi e lur successiun ei cronologica.

---

⁷ Per las gasettas tudestgas sco p. ex. il *Graubündner Allgemeiner Anzeiger* (GAA) fuss quei aunc da controllar. Igl ei pusseivel che quella gasetta hagi publicau, ultra da sias correspondenzas da Paris e London, era las poesias aschuntadas ni tarmessas tier da Tuor cun autra caschun. Aschia communichescha il GAA la fin schaner 1893: «*Romanische Literatur*. Wir haben das Vergnügen, mitzuthellen, dass Hr. stud. phil. Alphons Tuor neuerdings die romanische Literatur mit zwei Gedichten bereichert hat. Das eine davon ist die Uebersetzung der Marseillaise, die vortrefflich gelungen ist und dem jungen romanischen Dichter alle Ehre macht.» (GAA, nr. 4, 28.01.1893).

- 1891a **Poësi**as romonschas / translatađas ed originalas / da / Alphons Tuor / stud. hum. / CUERA / Stampa de frars Casanova. / 1891. [PR1]
- 1891b **Poësi**as romonschas / translatađas ed originalas / da / Alphons Tuor / Secunda Part / CUERA / Stampa de Frars Casanova. / 1891. [PR2]
- 1894 **Poesias romonschas** / fatgas e dedicadas a signur / J. A. Bühler / Professor alla scola cantonala / e / President della Societad Rhaeto-romanscha / da / Alphons Tuor / Institut Josephy, Staefa, Zürich. / Tiarza Part / Cuera. / Stamperia da Joseph Casanova. / 1894. [PR3]
- 1897a **Poesias** / da / Alphons Tuor, en: Igl Ischi I, 1897:77–83 [I]
- 1897b **MAGNIFICAT.** / Canzuns en laud e honor / della / Beada Purschala Muma Maria / concepidas e publicadas / da / Alfons Tuor. / Cun approbaziun ecclesiastica. / Emprema part. / Prezzi 25 centims. / Cuera. / Stamparia de Jos. Casanova. / 1897. [M1]
- 1898 **POESIAS / SURSILVANAS** / DA / ALPHONS TUOR, en: ASR XII, 1898:169–234 [PS]
- 1900 **MAGNIFICAT.** / Canzuns en laud e honor / della / Beada Purschala Muma Maria / concepidas e publicadas / da / Alfons Tuor. / Cun approbaziun ecclesiastica. / Secunda part. / Preci: 1 franc. / Cuera. / Stamparia de Jos. Casanova. / 1900 [M2]
- 1901 **FLURAS / ALPINAS** / da / Alfons Tuor, en: ASR XV, 1901:135–155 [FA]

L'idea da Tuor era quella d'edir tec a tec differentas collecziuns da canzuns per la fin finala saver formar cun quellas in cudisch da canzuns⁸. Da quella finamira intervegn il lectur egl 'Avis' da PR2. Leu scriva Tuor numnadamein: «Per completar quella collecziun de canzuns, vegn' jeu cul temps eunc a schar suondar dus ne treis cudischets della medema grondezia sco ils dus compari, aschia ch'ei dat lura tut ensemen in pulit cudisch – 12–15 bogas à 16 pag. – de canzuns ne poësi

as romonschas. Quei cudisch dei contener de tuttas sorts canzuns; canzuns legras e seriusas: patrioticas, de bacchants, de fossa etc. etc., che van suenter melodias indicadas e per la plipart enconoschentas.» (1891b). Il medem patratg exprima Tuor era treis onns pli tard

---

⁸ Cfr. era la numeraziun coherent a PR1 (1.–35.), PR2 (36.–72.) e PR3 (73.–92.).

egl 'Avis' dallas PR3: «[...] cum [sic] temps e pèda lasch' jeu suondar la IV. part.» (1894). Quella part ei denton mai cumparida.

L'emprema ediziun d'autur, *Poësius romonschas translataedas ed originalas* [Emprema Part], cumpeggia in total da 35 poesias, suandadas dallas 'Remarcas' e digl 'Avis' digl 'auctur'. Las 'Remarcas' cuntengan ultra d'indicaziuns pertuccont la melodia, q.v.d. igl incipit dalla canzun tudestga corrispundenta, per part era informaziuns davart la tematica e davart il scazi da plaid. En connex culla poesia originala PR1, 34. *Il schnec de Medel* scriva Tuor denter auter il suandont: «*Tschagegna* ei in auter plaid per *tuorn*.» (1891a:II)⁹. Egl 'Avis', che datescha dil fevrer 1891, menziuna Tuor plinavon: «Animaus da pliras varts publicesch' jeu intontas de mias poësius e canzuns romonschas. Dau caschun tier quell'ovretta ha la munconza d'adatadas canzuns per il pievel romonsch.» (1891a). Pertuccont la melodia aschunta el: «La plipart dellas canzuns ein numnadamein pridas ord il „Heim“ e „Weber“, dus cudischs, ch'ei ils pli populars tier ils tudestgs, ed ils quals era in grond diember de romonschs possedan.» (ibid.). Quei ei, sper ils cuosts ch'ina stampa dallas poesias culla melodia vess caschunau, la raschun impurtonta per la decisiun da publicar mo il text. Alfons Tuor cuntinuescha: «Jeu sai bein, che nus romonschs duessen buca prender nies refugi tier il tudestg e ch'in text romonsch cun ina melodia tudestg' ei ina causa bastarda – in miezmiur e miez-utschi – mo aschi ditg sco nus vein quasi buc in soli romonsch, che sa far composiziuns *originalas e veramein bialas*, stuein nus segidar sco nus pudein; ne lein nus eunc commetter ina pli gronda ortgadat e schar cantar canzuns tudestgas, las qualas il bia ni

---

⁹ Tschun meus pli tard sa Tuor aschuntar en PR2 alla 2. versiun da *Il schnec de Medel* la suandonta remarca: «Quels de Medel han giu in „grondissim per mal“, ch'jeu hai tratg alla glisch la detga dil schnec de Medel – sco sche lur „honnur nazionala“ vess leutras pitii don. Mo jeu stoi remarcar, ch'ina detga contegn mai la verdat; quella raschuna adina entzitgei inventau e negin carstgeun, ch'ha mo ina sbrinzla de seun giudezi en sia cavazza, crei ch'ils de Medel seigien aschi schnups sco la detga raquenta. – Dil reminent hai jeu ded engraziar fetg a quels sabis e pietus signurs politichers, ch'han buca se nuspiu e buca se turpigiau de far politica cul schnec de Medel.» (1891b:III.).

ils cantadurs ni il pievel capeschan?» (ibid.). Bunamein tut las poesias han in metrum dual, pia jambic ni trohaic. Quei fa denton buc surstar, sch'ins sa ch'ei setracta per gronda part da translaziuns da canzuns popularas tudestgas¹⁰.

La secunda ediziun d'autur, *Poësius romonschas*. Secunda Part [PR2], ei signada cun «Cuera, ils 5 de fenadur 1891.» e cuntegn in diember da 37 poesias. Tuor veva ual fatg matura, aschia ch'ei fa buc surstar ch'ina gronda part dallas poesias da quell'ediziun ein canzuns da students, mira p. ex. PR2, 71. *Canzun din abiturient* e PR2, § 11. Derivonza e metrum dallas poesias ein semegliants alla ediziun da PR1. Per entginas poesias drova Tuor denton era la cumbinaziun nova da jambus ed anapests (v-vv-vv-vv-), aschia PR2, 55. *Guglielm Tell*: «„Pertgei, di miu bab, vas da notg tut anetg“» ni PR2, 62. *Il pastur sin l'alp*: «La stat mun cul muvel – ad alp cun ardur:».

1894 edescha Tuor la 3. part dallas *Poesias romonschas*. Egl 'Avis' scriva el il suandont: «Las presentas „*Poesias romonschas*“ ein, cun excepziun della Marseillaise, *dil tuttafatg originalas*; [...]» (1894). Quei che dat immediat en egl ei la lunghezia d'enzacontas dallas 20 poesias. Aschia han p. ex. las poesias PR3, 76. *Danès* 40 strofas, PR3, 77. *Il ranverun* 26 strofas e PR3, 89. *Gl'anarchist* 34 strofas. Pertuccont la tematica fa ei buc surstar che quella semida suenter las experienzas da Paris e London a moda radicala. El center stat la critica dalla societad. Mira ultra dallas poesias gia numnadas p. ex. era PR3, 74. *Il nausch vischin*: «Tgi sa la nauschadat descriver / Ch'ha priu surmeun el temps present? / Vischin sa sper vischin ca viver / Senz' esser traso sut il dent! / [...]» (1-4). Cun excepziun da PR3, 85. *Egl jester*: «Jeu sun jus en tiara jastra», han tut las ulteriuras 19 poesias in metrum jambic.

Egl empren numer da *Igl Ischi I* [I] cumpara in ciclus da 9 poesias da Tuor. Otg poesias ein originalas, ina encuntercomi – I, 8. *Hymnus*

---

¹⁰ En ina recensiu da *Il Doctor per forza* fa J. Ulrich, ch'ei staus in dils emprems professers dad Alfons Tuor, era menziun dallas *Poësius romonschas*: «Im Jahre 1891 gab er das erste Heft seiner Poesias Romonschas heraus, das hauptsächlich Uebersetzungen von beliebten Liedern, wie „Wie sollt ich dein vergessen“, „Wer hat dich du schöner Wald“, „Alt Heidelberg, du feine“ enthält [...]» (NZZ, nr. 59, 28.02.1895). Cfr. era MUOTH: «Gia duront siu studi gimnasial haveva el [Alfons Tuor] entschiet a translatar canzuns tudestgas [...]» (1906:107).

della *descendenza latina* – ei ina translaziun d'ina poesia dil poet rumen Vasile Alecsandri. Allas empremas treis poesias, che tematisechan l'arrivada dalla primavera, suondan 4 sonets, lu la poesia transladata e sco conclusiun l'emprema versiun publicada da *Il semnader*¹¹.

Igl onn 1897 edescha Alfons Tuor il *Magnificat. Canzuns en laud e honor della Beada Purschala Muma Maria*, Emprema part¹². Agl 'Avis' suonda ina *Dedicaziun* en fuorma da poesia e silsunter 10 canzuns che vegnan edidas cun la melodia¹³. Egl 'Avis' engrazia Tuor era «al Rev. Signur Cancellier episcopal, Dr. Schmid de Grüneck, per sia benevolenta promovaziun de questa ovra; [...]» (1897).

L'ediziun da *Poesias sursilvanas* [PS] ei la pli gronda ediziun da Tuor e cuntegn in diember dad 85 poesias. Ella vegn publicada igl empren ellas ASR XII (1898) e silsunter sco squetsch separau. L'ediziun ha duas parts: 21 poesias transladas suandadas da 64 poesias originalas. Che l'ediziun da PS ei in empren punct culminont dalla ovra lirica digl autur che veva da quei temps 27 onns, muossan aschi-bein las tematicas sco era las fuormas metricas las pli differentas.

Il *Magnificat* da 1900 ei la cuntinuaziun dil *Magnificat*. Emprema part (1897). Quei vala per las empremas 15 canzuns, nua che las canzuns ein numeradas dad 11.–25. Silsunter suondan 12 canzuns per alfons ed alla fin aunc ina part entitulada 'Poesias diversas' (7 poesias). Sco per l'ediziun da M1 ein las canzuns vegnidas squitschadas cullas notas.

---

¹¹ Ell'emprema poesia I, 1. *Il matg* e la davosa I, 9. *Il semnader* ei l'emprema strofa mintgamai identica cun la davosa.

¹² «Mo cun Tias canzuns de baselgia vegnas Ti ni sco poët ni cun las finanzas vegnir lunsch, supponel jeu. Probabel savessan ellas vegnir pauc pagadas e pauc cantadas, e tutina duessas vus era gudognar per saver silmeins gidar de pagar ils cuosts parvenda e salari, e duessas era buca stuer far deivets che restan de pagar forsa suenter la mort» (brev dils 30.12.1898 dil bab G. A. Tuor ad Alfons Tuor). Cfr. era MUOTH (1906:127).

¹³ Con gronda che l'influenza d'eventuals models tudestgs, latins ni franzos ei, fuss aunc da controllar, e quei aschi-bein per il *Magnificat I* sco era per siu successur, il *Magnificat II*. En scadin cass menziunescha Tuor en connex cullas melodias dallas canzuns il cudisch «*Hundert Marienlieder, dreistimmig componirt von P. Teresius a Sancta Maria*» (1897).

La davosa ediziun d'autur che cumpara treis onns avon la mort digl autor ha sco l'emprema ediziun PR1 in diember da 35 poesias. Ellas 'Remarcas' introductivas scriva igl autor il suandont: «Las poesias suondontas ein u en fuorma ne metrum tuttas differentas in da l'au-tra. Pliras fuormas ein cheu applicadas per l'emprema gada el lungatg sursilvan.» (ASR XV, 1901:135). Sco l'ediziun da PS vegn era questa ediziun edida gl'emprem ellas ASR XV e pér suenter sco squetsch se-parau. En connex culla fuorma san ins surtut remarcar las duas balla-das finalas: FA, 34. *La méta de fein*: «„Mes cars affonets, zupitschei buc il prau,“» e FA, 35. *Il tiran de Cartatscha*: «Cartatscha sin il tgiembel, gl'ucceun sisu gl'ischi,». Plinavon ein numerusas poesias da quell'ediziun era enconuschentas sco canzuns, p. ex. FA, 10. *La guar-dia dil Gotthard*: «Jeu sundel en pei gia cun l'alva mervegl,» ni FA, 21. *Canzun d'ujara*: «Udis il clom en la vallada:»¹⁴.

4. Poesias publicadas en 2. versiun ellas ediziuns d'autur

Il corpus da versiuns che vegn analisaus pertuccont las variantas d'autur sebase, sco gia menziunau ell'introducziun, sillas 8 ediziuns d'autur: PR1; PR2; PR3; I; M1; PS; M2 e FA¹⁵. Las publicaziuns da singulas poesias en gasettas – *Il Sursilvan*, *Gasetta Romontscha* – ed en periodicas – *Calender Romontsch*, *Il Pelegrin* – vegnan buca ri-sguardadas, quei malgrad ch'ei dess era cheu variantas intermediaras. Ina cumparegliaziun dallas 8 ediziuns d'autur muossa che 53 poesias vegnan reedidas el decuors dils onns en ina u l'au-tra ediziun d'autur. Las ediziuns che cuntognan poesias en 2. versiun ein las suandontas.

La secunda part dallas *Poësias romonschas* (1891b) cuntogn sulet-tamein ina poesia en 2. versiun. Quei fa denton buc surstar, cunquei

---

¹⁴ La davosa canzun ei pli enconuschenta cul tetel *A Tgalaveina*. | *Canzun d'ujara dils Grischuns*, p. ex. en: H. ERNI, *Surselva. Collecziun de canzuns per Chors vi-rils*. Secunda part, Cuera, Stampau da Gius. Casanova, 1901 ni cul tetel *Udis il clom* che corrispunda all'entschatta digl incipit, en: *Il Grisch. Cudisch da canzuns*, Trun, Romania, 1977.

¹⁵ Il criteri 'ediziuns d'autur' excluda cheutras las poesias publicadas ell'ediziun da canzuns *Alla giuventegna* dad A. STOFFEL (1896), ellas *Surselvas I* (1898) e *II* (1901) da H. ERNI ed els *Cudischs de lectura II.-VIII*.

che quell'edizium vegn publicada mo ca. 5 meins suenter l'emprema part dallas *Poësius romonschas* (1891a). Alfons Tuor edescha en 2. versiun la poesia PR2, 70. *Il schnec de Medel*.

Ord pugn da vesta dallas versiuns ei l'edizium *Poesias sursilvanas* (1898) per lunsch ora la pli interessanta. En quell'edizium, che cumpeglia in diember dad 85 poesias – 21 poesias translataadas e 64 poesias originalas – vegnan buca meins che 48 poesias reedidas en ina 2. versiun.

Dallas 21 poesias translataadas vegnan, cun excepziun dalla poesia PS, [19.] *Oraziun della séra* (1898:181)¹⁶, tuttas edidas en ina 2. versiun. Ei setracta dallas suandontas 20 poesias:

tetel dall'1. versiun

- 4. *Psalm schvizzer*. PR1.
- 8. *Hymnus della descendenza latina*. I.
- 73. *La Marseillaise*. PR3.
- 3. *La guardia dil Rhein*. PR1.
- 32. *Il Sursilvan egl jester*. PR1.
- 55. *Guglielm Tell*. PR2.
- 2. *Emblidabucamei*. PR1.
- 44. *La flur strieuna*. PR2.
- 62. *Il pastur sin l'alp*. PR2.
- 67. *Il catschadur alpin*. PR2.
- 48. *Il Schwizzer egl jester*. PR2.
- 65. *Memia tard!* PR2.
- 50. *Gaudeamus igitur!* PR2.
- 69. *Canzun din viandont*. PR2.
- 37. *Lamentischun*. PR2.
- 38. *La guardia*. PR2.
- 66. *Comiau din schuldau*. PR2.
- 47. *Il bandischau*. PR2.
- 7. *La fossa*. PR1.
- 36. *La ros' alpina*. PR2.

tetel dalla 2. versiun en PS

- [1.] *Il psalm schvizzer*.
- [2.] *Hymnus della descendenza latina*.
- [3.] *La Marseillaise*.
- [4.] *La guardia dil Rhein*.
- [5.] *Il Sursilvan egl jester*.
- [6.] *Guglielm Tell*.
- [7.] *Emblida buca mei*.
- [8.] *La flur strieuna*.
- [9.] *Il pistur sin l'alp*.
- [10.] *Il catschadur*.
- [11.] *Il Schwizzer egl jester*.
- [12.] *Memia tard!*
- [13.] *La véta*.
- [14.] *Il viandont*.
- [15.] *Lamentischun*.
- [16.] *La guardia*.
- [17.] *Il schuldau*.
- [18.] *Il bandischau*.
- [20.] *La fossa*.
- [21.] *La rosa*.

---

¹⁶ Quella poesia ei vegnida publicada in'emprema gada dus onns avon el cudisch da canzuns *Alla giuventegna* dad A. STOFFEL (1896); leu aunc cul tetel *Avon che dormir*.

La secunda part dallas *Poesias sursilvanas* fuorman las poesias originalas. D'in diember da 64 poesias originalas vegnan las suandontas 28 poesias edidas en 2. versiun:

tetel dall'1. versiun

- 89. *Gl'anarchist*. PR3.
- 2. *La pussonza de Maria*. M1.
- 9. *Avon igl altar de Maria*. M1.
- 7. *Alla muma celestia*. M1.
- 4. *Il refugi dils puccons*. M1.
- 22. *Vus veis gl'ischi!* PR1.
- 8. *Il num de Maria*. M1.
- 3. *L'empréma flur*. I.
- 2. *La primavéra*. I.
- 1. *Il matg*. I.
- 6. *Al descendent della schémia*. I.
- 4. *La miséria sozia*. I.
- 7. *Sonnet sin ina morta*. I.
- 88. *Per l'amur de Diu!* PR3.
- 9. *Il semnader*. I.
- 86. *Il reh*. PR3.
- 29. *Als romonschs*. PR1.
- 75. *Las paterlieras*. PR3.
- 74. *Il nausch vischin*. PR3.
- 84. *A Scarborough*. PR3.
- 76. *Danès*. PR3.
- 85. *Egl jester*. PR3.
- 77. *Il ranverun*. PR3.
- 91. *Allas steilas*. PR3.
- 83. *London*. PR3.
- 5. *Sin la pézza*. I.
- 33. *Igl avis*. PR1.
- 92. *Bab e feagl*. PR3.

tetel dalla 2. versiun en PS

- [27.] *Ils paupers*.
- [28.] *La Regina dil Tschiel*.
- [29.] *Avon igl altar de Nossadunna*.
- [30.] *Alla mumma celestia*.
- [31.] *Il refugi dils puccons*.
- [35.] *Ils magnats della Cadi*.
- [37.] *Il num de Maria*.
- [39.] *L'emprema flur*.
- [40.] *La primavéra*.
- [41.] *Il matg*.
- [47.] *Al descendent della schémia*.
- [48.] *La miséria sozia*.
- [50.] *Sonnet sin ina morta*.
- [54.] *Als rechs*.
- [56.] *Il semnader*.
- [62.] *Il rech*.
- [63.] *Al pievel romonsch*.
- [65.] *Las paterlieras*.
- [66.] *Il nausch vischin*.
- [67.] *Sper la mar*.
- [69.] *La pussonza dils danès*.
- [70.] *Egl jester*.
- [75.] *Il ranvèr*.
- [76.] *Allas steilas*.
- [77.] *London*.
- [80.] *Sin la pézza*.
- [81.] *Igl avis*.
- [83.] *Bab e fégl*.

Il corpus da 48 poesias edidas en 2. versiun en PS secumpona suandontamein da poesias dallas ediziuns precedentas: dall'edizium da PR1 vegnan 8 poesias (d'in total da 35) repridas; da PR2 13 poesias (da 37); da PR3 13 poesias (da 20); dad I 9 poesias (da 9) e da M1 5 poesias (da 10). Per regla ein oravontut poesias cun in grond spazi da temps denter l'emprema publicaziun e la reedizium d'interess per las variantas d'autur.

Fluras alpinas (1901), la davosa ediziun d'autur, cuntegn in diem-ber da 35 poesias. Da quellas ein las suandontas 4 poesias gia stadas publicadas el *Magnificat*. Secunda part (1900):

tetel dall'1. versiun en M2

- 23. *Angelus Domini*. M2.
- 5. *Agl eungel pertgirader*. M2.
- 5. *La providiensch*. M2.
- 6. *Sul firmament stelliu!* M2.

tetel dalla 2. versiun en FA

- 7. *Ave Maria!*
- 8. *Agl eungel-pertgirader*.
- 14. *La providiensch*.
- 15. *Sul firmament stelliu!*

5. Ediziun critica, variantas e commentari

La descripziun e l'analisa dallas variantas d'autur dils dus exempels *Il Schwizzer egl jester* e *London* secumpona dallas parts suandontas: ediziun critica dalla 2. versiun¹⁷, ev. correcturas, midadas da fuorma, variantas¹⁸ ed in commentari general suandaus d'in commentari pli detagliu. Damai ch'ils dus exempels cuntegnan variantas dètg substanzialas vegnan omisduas versiuns publicadas ina sper l'autra; per la poesia *Il Schwizzer egl jester* mo ils vers corrispundents. Il commentari detagliu dallas variantas substanzialas ei organisaus tenor las strofas. Per simplificar la lectura dil commentari vegnan ils numers dils vers concernents, che serefereschon adina alla 2. versiun, marcai cun scartira grassa.

---

¹⁷ Per la poesia *Il Schwizzer egl jester* vegn dau igl emprum las versiuns sco poesia e sco canzun dil model tudestg. Damai che l'emprescha versiun PR2, 48. *Il Schwizzer egl jester* corrispunda al model tudestg en sia fuorma sco poesia, vegnan las duas versiuns publicadas ina sper l'autra.

¹⁸ La moda da representaziun dallas variantas ei quella lineara. Senierster dalla parentesa quadra vegn indicau cun scartira grassa il liug pertuccau dalla versiun definitiva, p. ex. **t.** [tetel] ni **1-2** [numer(s) dil(s) vers], e la varianta definitiva. Dretg dalla parentesa quadra vegn dau la varianta anteriura, suandada dalla scursanida dall'ediziun corrispundenta e dil numer dil vers. En loghens nua ch'ina cumparegliazion dallas variantas ei buca pusseivla, muort ina versiun dil tuttafatg nova, vegn indicau suenter ils vers corrispundents: **11-12 substituiu.**

5.1. *Il Schwizzer egl jester*,
ina poesia tenor model(s) tudestg(s) en duas versiuns

244. Schweizerheimweh.

(Joh. Rud. Wyss)¹⁹

„Herz, mein Herz, warum so traurig?
Und was soll das Ach und Weh?
's ist so schön im fremden Lande,
Herz, mein Herz, was fehlt dir meh?“

5 Was mir fehlt? Es fehlt mir alles,
Bin so gar verloren hie.
Sei es schön im fremden Lande,
Doch zur Heimat wird es nie.

In die Heimat möcht' ich wieder,
10 Aber bald, du Lieber, bald!
Möcht' zum Vater, möcht' zur Mutter,
Möcht' zu Berg und Fels und Wald!

Möcht' die Firten wieder schauen
Und die lauern Gletscher dran,
15 Wo die flinken Gemslein laufen
Und kein Jäger vorwärts kann.

Möcht' die Glocken wieder hören,
Wenn der Senn zu Berge treibt,
Wenn die Kühe freudig springen
20 Und kein Lamm im Thale bleibt.

Möcht' auf Flüh' und Hörner steigen,
Möcht' am heiterblauen See,
Wo der Bach vom Felsen schäumt,
Unser Dörflein wiedersehn!

48. Il Schwizzer egl jester.

PR2 (1891:60s.)

Schwizzer, di: Pertgei lamentas?
Di: pertgei eis consternius?
Plaian buc las bialas tiaras
En las qualas ti eis jus?

5 „Ah, en quellas bialas tiaras
Sund' jeu tut abandunaus;
Mo sch'jeu fuss mai jus egl jester,
Mo sch'jeu fuss a casa staus!“

„O savess jeu ir a casa,
10 Ver puspei mes cars fargliuns,
Ver miu bab e mia mumma,
Ch'ein adina stai schi buns!“

„Ver puspei las aultas pezzas,
Ver puspei ils aults glatschèrs,
15 Ils camutschs gagliards, che seglian
Sur sfendaglias e multèrs.“

„Ver puspei las valls florentas,
Ver puspei il lac alpin,
Che maletgs grondius resplenda
20 En il tgietschen matutin.“

„Ver puspei ils flums, che quoran
Sur la greppa murmuront;
Ver las aclas e las pradas,
Ch'els bandunan salidont.“

---

¹⁹ Cfr. <http://www.uni-muenster.de/Markomannia/Lieder/HTML/244.html> (12.07.04).

25 Wiedersehn die braunen Häuser
Und vor allen Thüren frei
Nachbarsleut', die freundlich grüssen
Und beim frohen Feste sein!

Keiner hat uns lieb hier aussen,
30 Keiner freundlich giebt die Hand,
Und kein Kindlein will mir lachen
Wie daheim im Schweizerland.

Auf und fort! Und führ' mich wieder,
Wo ich jung und glücklich schien!
35 Hab' nicht Lust und hab' nicht Frieden,
Bis ich in mei'm Dörflein bin.

„Herz, mein Herz, in Gottes Namen,
's ist ein Leiden, gieb dich drein!
Will es Gott, so kann er helfen,
40 Dass wir bald zuhause sein.“

25 „Ver puspei el stavel vaccas
E dasperas il pastur,
Che la sia tiba suna
Cun amur e cun vigur.“

„O con ditg stoi jeu eunc esser
30 Schventireivels, eunc con ditg?
Ventireivels, ah, ei 'l Schvizzer
Mo en patri' ed en siu vitg!“

Bien, sche va a casa tia,
Spert terglina buc pli ditg!
35 *Ed adina stai fideivels*
Alla patri' ed a tiu vitg!

Il model per l'emprema versiun da *Il Schvizzer egl jester* publicada en PR2 (1891:60s.) ei la poesia da Johann Rud. Wyss, *Schweizerheimweh*. En sia versiun integrala ha quella poesia 10 strofas. La versiun da PR2 che ha 9 strofas sebase silla versiun integrala. Quei muossan ultra dil diember da strofas quasi identic, era las corrispundenzas denter model tudestg e versiun romontscha, p. ex. «Möcht' die Firsten wieder schauen / Und die lautern Gletscher dran, / Wo die flinken Gemslein laufen [...]» e «„Ver puspei las aultas pezzas, / Ver puspei ils aults glatschèrs, / Ils camutschs gagliards, che seglian / [...]» (str. 4, 13–15).

Ella versiun che vegn indicada da Tuor ellas 'Remarcas' a PR2 sco referenza per la melodia, maunca denton in grond diember da quellas corrispundenzas. Leu indichescha el numnadamein: «Mel.: „Herz, mys Herz warum so trurig?“ Heim, chor mixt.» (1891b:I). Quella versiun sco canzun ha sulettamein 5 strofas²⁰ ed ei scretta en dialect. Plinavon

---

²⁰ Ei setracta dallas strofas 1–3; 8 e 10 dalla versiun integrala. En auters cudichs da canzuns, p. x. J. J. SCHÄUBLIN, *Lieder für Jung und Alt*. 103. Auflage, Basel, Helbing & Lichtenhahn, 1906, ei la schelta dallas strofas diversa: strofas 1–3; 9–10.

cuntegn ella era variantas buca nunimpurtontas sco p. ex. «Ach, i d's Heimet möcht' i wieder,» (GC1, 9) enstagl «In die Heimat möcht' ich wieder,» (Wyss, 9), par. «„O savess jeu ir a casa,» (PR2, 9), resp. «Ach, savess jeu ir a casa,» (PS, 5). Ina cumparegliaziun pli detagliada dallas duas versiuns tudestgas, poesia *vs* canzun, ei denton buca d'interess ulteriur en quei liug. Impurtont ei unicamein da remarcar che Tuor enconuscheva omisduas versiuns, pia ton la poesia sco la canzun da *Schweizerheimweh*.

156. Schweizerheimweh. GC1 (s.a.:296s.)²¹

Herz, mys Herz, warum so trurig? Und was soll das Ach und Weh? 's ist so schön i frömde Lande! Herz, mys Herz, was fehlt der meh?	Ach, i d's Heimet möcht' i wieder, 10 Aber bald, du Liebe, bald! Möcht' zum Aetti, möcht' zum Müetti, Möcht' zu Berg und Fels und Wald!
--	--

5 Was mer fehlt? Es fehlt mer Alles! Bi so gar verlore hie! Sig es schön i frömde Lande, Doch, es Heimet wird es nie!	Keine het i's lieb hie usse, Keine git so fründlich d'Hand, 15 Und kei's Chindli will mer lache, Wie diheim im Schwyzerland.
--	---

Herz, mys Herz! i Gottes Name,
's ist es Lyde, gib di dry!
Will de Herr, so chan er helfe,
20 Dass mer bald im Heimet sy!

Per simplificar la cumparegliaziun dallas duas versiuns vegnan ils vers da PR2 ch'ein il punct da partenza per la versiun posteriura da PS mess el liug corrispudent. Il vers 6 da PS vegn formaus da dus vers da PR2 (13-14), aschia che la strofa da PS vegn stratga dapart. Ils vers da PS (11-12) ein novs, reprendan denton certas tematicas da PR2.

---

²¹ I. HEIM, *Sammlung von Volksgesängen für Gemischten Chor. I. Band.* [GC1]

48. Il Schwizzer egl jester.

PR2 (1891b:60s.)

- 1 Schwizzer, di: Pertgei lamentas?
2 Di: pertgei eis consternius?
3 Plaian buc las bialas tiaras
4 En las qualas ti eis jus?
- 9 „O savess jeu ir a casa,
13 „Ver puspei las aultas pezzas,
14 Ver puspei ils aults glatschèrs,
15 Ils camutschs gagliards, che seglian
16 Sur sfendaglias e multèrs.“
- 21 „Ver puspei ils flums, che quoran
22 Sur la greppa murmuront;
- 31 Ventireivels, ah, ei 'l Schwizzer
32 Mo en patri' ed en siu vitg!“
33 Bien, sche va a casa tia,
34 Spert terglina buc pli ditg!

[11.] Il Schwizzer egl jester.

PS (1898:178)

„Herz, mys Herz, warum so trurig“.

- Schwizzer, ti gie lais encrescher,
Ti eis trests e consternius;
Plaian buc las bialas tiaras
En las qualas ti eis jus?
- 5 „Ach, savess jeu ir a casa,
Ver las pézzas, ils glatschès,
Ils camutschs che leger seglian
Sur sfendaglias e multès.“
- 10 „Ver las auas che sederschan
10 Sur la grépp' a murmuront,
Ed udir las claras tibas
Tras las valls a resunont.“
- Schwizzer, ti eis ventireivels,
Mo en patria, en tiu vitg;
15 Va a casa, vul egl jester
Schar encrescher eunc pli ditg?

correcturas: Il num da pievel «Il schvizzer egl jester» screts pign el tetel ella versiun da PS ei in sbagl da stampa. Ulteriuras occurrenzas che coincidan buca cun l'entschatta dil vers (cfr. 1; 13) ein p. ex. d'anflar en PS, [1.] *Il psalm schvizzer*: «Cu las brischan dall'aurora, / Ora, liber Schwizzer, ora:» (5–6) (1898:171) ni gia pli baul e vegnan screttas grond. Mira PR1, 17. *Il Schwizzer* ni PR2, 60. *Wohlgemut*: «El quora tier Bismarck, siu niebel signur, / En siu cabinet cun stermenta ramur, / E fa che parlanza, ragaiz' e furor / E di: „Bien Signur, di als Schwizzers il bor!“» (str. 7, 39–42). Il sbagl vegn pia corrigius.

midadas da fuorma: Ord pugn da vesta formal dattan oravontut las midadas dil diember da strofas en egl. Fertion che la versiun da PR2 ha 9 strofas, vegn il diember da strofas reducius en PS ad in total da 4 strofas. Per las implicaziuns specificas da quella reduziun par. il commentari general.

variantas: t. Il Schwizzer egl jester.] Il Schwizzer egl jester.
 PR2. 1–2 Schwizzer, ti gie lais encrescher, / Ti eis trests e conster-
 nius;] Schwizzer, di: Pertgei lamentas? / Di: pertgei eis consternius?
 PR2. 5 „Ach, savess] „O savess PR2, 9. 6 Ver las pézzas, ils gla-
 tschès,] „Ver puspei las aultas pezzas, / Ver puspei ils aults glatschèrs,
 PR2, 13–14. 7 Ils camutschs che leger seglian] Ils camutschs ga-
 gliards, che seglian PR2, 15. 8 multès] multèrs PR2, 16. 9–10 „Ver
 las auas che sederschan / Sur la grépp’ a murmuront,] „Ver puspei ils
 flums, che quoran / Sur la greppa murmuront; PR2, 21–22. 11–12
substituiv 13–14 Schwizzer, ti eis ventireivels, / Mo en patria, en tiu
 vitg;] Ventireivels, ah, ei ’l Schwizzer / Mo en patri’ ed en siu vitg!“
 PR2, 31–32. 15–16 Va a casa, vul egl jester / Schar encrescher eunc
 pli ditg?] Bien, sche va a casa tia, / Spert terglina buc pli ditg! PR2,
 33–34.

commentari: Las versiuns romontschas ein vegnidas publicadas en
 PR2, 48. *Il Schwizzer egl jester* (1891b:60s.) ed en 2. versiun en PS,
 [11.] *Il Schwizzer egl jester* (1898:178). Metrum e disposiziun da re-
 mas corrispundan agl original. Ella versiun da PS ha la poesia 4 stro-
 fas da mintgamai 4 vers trohaics cun 4 silbas accentuadas: -v-v-v-(v)
 ed ina disposiziun dallas remas dil tip: *abcb*. La versiun da PS ei ca-
 racterisada dil discuors da duas instanzas: las damondas dil jeu-liric
 (1. e 4. str.) ed il discuors direct dil ‘Schwizzer’ (2. e 3. str.). La carac-
 teristica principala dalla versiun da PS ei la drastica reducziun dil
 diember da strofas²². Quella reducziun succeda denton buc primar-
 mein cun semplamein strihar entiras strofas, mobein entras ina con-
 centraziun tematica. In exempel tipic per quei tip da variantas ei la
 condensaziun da dus vers en in soli vers: «„Ver puspei las aultas pez-
 zas, / Ver puspei ils aults glatschèrs,» (PR2, 13–14) en «Ver las pézzas,
 ils glatschèrs,» (6).

---

²² En quei connex ei da remarcar che la structura da remas, ualti libra, *abcb* ei adat-
 tada per midadas posteriuras che cumpeglian en emprema lingia l’elavuraziun sco
 tala dils vers e mo secundarmein l’eliminaziun da singulas strofas.

t. La versiun da PR2 ha el tetel la grafia «Schwizzer», egl intern dalla poesia denton «Schvizzer» (1; 31). Era las ulteriuras occurrenzhas han adina la scripziun cun <v>, excepiu in exempel en PR1, 4. *Psalm schvizzer*: «Brischan, liber Schwizzer, ora - !» (6) che sto denton era vegnir taxaus sco sbagli da stampa.

1-4 Ella versiun da PR2 ei l'emprema strofa structurada da treis frastas interrogativas (1; 2; 3-4)²³. La versiun da PS transfuorma las empremas duas frastas en proposiziuns communicativas (constataziuns) (1; 2); plinavon vegnan las duas intimaziuns directas «Schvizzer, di: [...]» e «Di: [...]» eliminadas. 1-2 Las midadas pertuccan denton buca mo il nivel sintactic, mobein era quel semantic. Aschia corrispunda l'emprema damonda en PR2 «[...] Pertgei lamentas?» al tudestg «Und was soll das Ach und Weh'?» (2) e la secunda «[...] pertgei eis consternius?» alla damonda «[...] warum so trurig?» (1). 1 La versiun da PS introducescha igl incipit niev «Schvizzer, ti gie lais encre-scher,»²⁴ ina perifrasta verbala dil tetel original «Schweizerheimweh». 2 La varianta introducescha cun in ulteriur adjectiv en diever predicativ, «trests», l'idea digl original «trurig» (1). Il rapport semantic denter il subject «Ti» e la dictologia sinonimica «trests e consternius» vegn rinforzaus ulteriurmein dall'allitteraziun «Ti eis trests».

5-8 La 2. strofa sco ella se presenta ella versiun da PS ei in conglomerat dallas strofas 3 e 4 da PR2. 5 Dano l'interjecziun iniciala corrispunda il vers alla versiun da PR2 «„O savess jeu ir a casa,» (9). L'interjecziun «Ach,» sco ella vegn proponida dalla versiun da PS corrispunda alla versiun sco canzun: «Ach, i d's Heimet möcht' i wieder,» (9), ella ei plinavon era d'anflar el vers 5 da PR2²⁵, leu denton cun la grafia

---

²³ L'emprema strofa digl original ha ina structura semeglionta, cfr. en special «warum» (1) e «was» (2; 4).

²⁴ Cfr. era la ripresa da quell'idea el davos vers dalla poesia: «Schar encre-scher eunc pli ditg?» (16).

²⁵ L'interjecziun savess esser ina cumpensaziun per la versiun tudestga «Und was soll das Ach und Weh'?» (2) che vegn dada per romontsch mo sin basa dil cuntegn cun «Pertgei lamentas?» (1).

«Ah,». Naven da PS drova Tuor per quell'interjecziun adina la varianta grafica «Ach». **6** La versiun nova «Ver las pézzas, ils glatschès,»²⁶ ei ina concentraziun dils vers 13 e 14 dalla versiun da PR2: «„Ver puspei las aultas pezzas, / Ver puspei ils aults glatschès,» (PR2, 13–14). Lezza fageva aunc stediamein diever dall'anafra: «Ver puspei» (10; 13; 14; 17; 18; 21; 25), resp. «Ver» (11; 23). Igl ei evident che l'aula frequenza da quei tip d'anafra vegn reducida en vesta ad in'ulteriura elavuraziun che sminuescha il diember dallas strofas pertuccadas da 7 sin 2 strofas; sia funcziun da structuraziun ei denton aunc adina presenta, mira la structuraziun sintactica «Ver [...]» (6; 9). **7** Enstagl digl adjectiv duvraus a moda attributiva ella grupp nominala «camutschs gagliards»²⁷, vegn igl adverb «leger» introducìus en PS ella proposiziun relativa. **8** La varianta grafica «multèrs» en PR2 (16) ei in hapax. En PS scriva Tuor «multès», par. era l'ulteriura occurrenza: PS, [43.] *Il Rhein*: «Leu sin ils aults sper tia tgina / Lavinias fan trasô fracass; / Leu vesas ti la salvischina / Vargont multès cun leger pass.»²⁸ (str. 13, 52) (1898:205).

9–12 9–10 La varianta da PS ei caracterisada en emprema lingia dall'eliminaziun digl adverb «puspei» (PR2, 21) che possibilitescha

---

²⁶ Ina construcziun semeglionta ei gia d'anflar en PR3, 85. *Egl jester*: «Ah, jeu vesel eung l'aurora / Sillas pezzas, sils glitschès;» (25–26). Era la versiun posteriura da quella poesia mantegn quella construcziun: PS, [70.] *Egl jester*: «Ach, jeu vesel eunc l'aurora sin las pézzas, sils glatschès,» (13) (1898:223).

²⁷ Per l'eliminaziun digl adjectiv «gagliard» mira era PR2, 67. *Il catschadur alpin*: «Da serein e da brentina / Sa 'l [il catschadur] cun ségls gagliards vargar» (13–14), resp. PS, [10.] *Il catschadur*: «Da serein e da brentina / Sa el spertamein vargar» (13–14) (1898:177). Sche quellas duas occurrenzas, omisduas cun ina significaziun positiva, vegnan mintgamai eliminadas ella versiun posteriura, eis ei ton pli tipic che las ulteriuras duas occurrenzas, ch'ei d'anflar ell'ovra da Tuor, vegnan duvradas cun ina significaziun negativa: PS, [38.] *Il communismus*: «Cun petrolis e cun bombas / Vegn el sin las quater combas, / Va el cun gagliarda testa / Sc'in sitom sin la conquista.» (5–8) (1898:199) e FA, 6. *Igl alcohol*: «En tuts ils vitgs de tutt' las valls / El cun ses tschiens e mellis mals / Gagliardamein serasa.» (19–21) (1901:138).

²⁸ Pertuccont il diever digl adjectiv «leger» en cumbinaziun culla selvaschina, par. era 7.

l'introducziun dalla cumbinaziun nova «las auas che sederschan» per substituir la cumbinaziun «ils flums, che quoran». L'elisiun «grépp'» possibilitescha plinavon d'introducir il gerundi «a murmuront». **9** La reducziun dil diember da strofas e la concentraziun dallas tematicas da PR2 en PS (cfr. **6**) han era repercussiuns per las numerusas anafras dil tip «Ver puspei». Per las duas strofas internas dalla versiun da PS che representan ina specia da 'himni alla patria' tonscha la construcziun binara «Ver [...]» (6; 9)²⁹, suandada dalla proposiziun coordinada «Ed udir» (11). Tuttas treis proposiziuns secundaras dependan dalla proposiziun principala «„Ach, savess jeu ir a casa,» (5). La versiun da PR2 «ils flums, che cuoran» vegn remplazzada entras «las auas che sederschan». L'introducziun da quella nova varianta cumporta in'ulteriura specificaziun dalla semantica, da niev vegn era exprimiu in cert respect³⁰ en vesta alla forza dallas auas e buc mo l'admiraziun dil Svizzer per la situaziun descretta. **10** Igl adjectiv en diever adverbial «[...] (ils flums, che quoran) / [...] murmuront;» (PR2, 21–22) vegn substituius dalla fuorma gerundiva «a murmuront». Per insumma possibilitar quella midada vegn il substantiv «grépp'» apostrofaus. **11–12** Ina descripziun da quels dus vers sin basa da variantas ei buca pusseviva. Els ston pia vegnir considerai sco versiun nova³¹. Per in'eventuala influenza da singuls elements gia presents ella versiun da PR2, cfr. «la sia

²⁹ La concentraziun dil 'himni alla patria' en fuorma da discuors direct en PS (2 strofas) ha in pli grond effect che la talantiala da PR2 (7 strofas).

³⁰ Par. era las occurrenzas: PS, [55.] *Ils zens*: «Ei dracca senza tschess, las auas derschan puns, / Sesaulzan sur ils uors, inundan schon ils funs;» (13–14) (1898:213) e FA, 13. *La malaura*: «Las auas carschentas / Bandunan ils vaus; / Cun furia devastan / Pistiras e praus.» (1–4) (1901:141).

³¹ Cfr. per quella versiun nova era las ulteriuras occurrenzas ell'ovra lirica da Tuor che savessen haver giu ina cert'influenza: PR1, 17. *Il Schwizzer*: «Ditg sund' jeu staus leu patertgont / E hai udiu stupent / La tiba in pistur sunont / Il tun enconoschent.» (9–12); PS, [24.] *Agl emigrant*: «Resunan buca da nos aults / Las tibas tras las valls?» (15–16) (1898:187); PS, [70.] *Egl jester*: «Ach, jeu vesel eunc l'aurora sin las pézzas, sils glatschès, / Ach, jeu audel eunc las tibas dallas alps e dals misès →» (13–14) (1898:223). Cfr. plinavon era l'occurrenza che cumpara dus onns pli tard en M2, 14. *Canzun pil Matg*: «El liber sper las pezzas / Pastgeschan ils armauls; / Bransinas, stgellas, tibas, / Resunan giu dals aults.» (9–12) (1900:36).

tiba suna» (PR2, 27) e «las valls» (PR2, 17). **11** La versiun nova lubescha era d'eliminar la cumbinaziun (artechel definit + possessiv) dil vers da basa «la sia tiba suna» (PR2, 27). **12** La construcziun da quei vers (gruppa preposiziunala + gerundi) ei identica cun quella dil vers 10. La coherenza da quella strofa ei aschia dada surtut entras sia construcziun sintactica.

13–16 La davosa strofa secumpona da vers dalla penultima (PR2, 31–32) e dalla davosa strofa (PR2, 33–34) dalla versiun publicada en PR2. Las midadas stattan en stretg connex cun l'emprema strofa. Alas constataziuns che vegnan fatgas all'entschatta (1; 2) corrispunda la clara intimaziun «Schvizzer, ti eis ventireivels, / Mo en patria, en tiu vitg; / Va a casa, [...]» (13–15); era la damonda retorica finala ha sia corrispundenza culs vers 3–4. Ulteriurmein dat era la represa dalla tematica principala, 'il schar encrescher', in'unitad all'entira poesia, cfr. «Schvizzer, ti gie lais encrescher,» (incipit) e «Schar encrescher eunc pli ditg?» (vers final). **13–14** La versiun da PS evitescha l'aferesa «ei 'l Schvizzer» (PR2, 31) e l'elisiun «en patri' ed» (PR2, 32). **13** Quei vers ei caracterisau dalla repetiziun anaforica dall'entschatta digl incipit «Schvizzer, ti»³². La substituziun dalla cumbinaziun «ah, ei 'l Schvizzer» (PR2, 31) cun «Schvizzer, ti eis» succeda muort la midada dall'istanza narrativa. Ei setracta buca pli d'in discuors direct pronunziaus dil 'Schvizzer', mobein dil discuors dil jeu-liric. **14** Dalla construcziun coordinativa culla conjunziun «Mo en patri' ed en siu vitg!“» (PR2, 32) vegn desistiu. La versiun nova preferescha ina coordinaziun parallela³³ e sa cheutras eliminar l'elisiun. **15–16** Tier quels dus vers setracta ei d'ina versiun nova en emprema lingia sin basa dils vers da PR2 (33–34). Las singulas ideas che vegnan reprimas dalla versiun precedente ein «va a casa» (PR2, 33), «pli ditg» (34) ed eventualmein «eunc con ditg» (PR2, 30).

---

³² La structura da remas relativamein sempl *abcb* lubescha il brat dils plaid, collocai ella posiziun 'ferma' dil vers – «ventireivels» (PR2, 31) all'entschatta e «Schvizzer» alla fin dil vers (PR2, 31) – e possibilitescha cheutras la repetiziun anaforica.

³³ Per ina construcziun semeglionta cfr. era 6.

5.2. *London*, ina poesia originala en duas versiuns

83. **London.** PR3 (1894:124)

La capitala dils Goddams
Ei 'l pli grond monster da nies temps:
Ell' ha pununs, ell' ha parkuns
E stizununs e palastuns,
5 E statuas aultas sco ghigants,
Che tut tementan ils passants.

Sils tetgs sesaulzan ils tgamins,
Che spidan fém sin lur vischins,
E sin las vias fa 'i camétsch
10 En quei fultschém e bugliadétsch,
En quei hardumbel da carstgeuns
E da cavals e cars e tgeuns.

La veta gaudan cheu ils lords
Ch'han bia rihezi' e bunas sorts;
15 Che san manar entuorn sco scavs
Bia mellis e milliuns de sclavs -
O teidla, London, monster grond,
Jeu viel dir a ti mo tont:

A tes palasts da marbel fin,
20 Cuvretgs cun purl' e cun fulin,
Ed a tiu tschiel schi trest e stgir
Stoi jeu tuttín' eung preferir
Las casas-len, il tschiel serein,
De *miu* vitg ella vall dil Rhein!

[77.] **London.** PS (1898:227)
(1893.)

O teidla, London, monster grond,
Jeu vi oz dir a ti mo tont:
Has statuas aultas sco ghigants,
Che tut tementan ils passants;
5 Has puns, bagetgs, curtins, bulvarts,
Che fan respect als montagnarts.

Sils tetgs tes mellis de tgamins
Brav spidan fém giu sils vischins;
Sin veia s'ei in bugliadétsch,
10 Schi prigus, aschi camétsch -
O tgei hardumbel da carstgeuns,
Da cars ed omnibus e tgeuns!

A tes palasts de marbel fin,
Cuvrétgs cun purl' e cun fulin,
15 A tiu tschielet schi trest e stgir,
Stoi jeu tuttín' eunc preferir:
Las casas-len, il tschiel serein,
De miu vitg en la vall dil Rhein!

midadas da fuorma: La versiun da PR3 ha 4 strofas, ferton che quella da PS ha mo pli treis. Ils suandonts vers vegnan eliminai: PR3, str. 1, 1-2 e str. 3, 13-16. Ils ulteriurs dus vers dalla 3. strofa (PR3, 17-18) vegnan anticipai e collocai all'entschatta da PS (1-2).

variantas: 1-2 = PR3, 17-18. 2 Jeu vi oz dir] Jeu viel dir PR3, 18. 3-4 = PR3, 5-6. 3 Has statuas] E statuas PR3, 5. 4 passants;] pas-

sants. PR3, 6. 5–6 *substituiu* 7 tes mellis de tgamins] sesaulzan ils tgamins, PR3. 8 Brav spidan] Che spidan PR3; giu sils vischins;] sin lur vischins, PR3. 9–10 Sin veia s’ei in bugliadétsch, / Schi prigulus, aschi camétsch –] E sin las vias fa ’i camétsch / En quei fultschém e bugliadétsch, PR3. 11 O tgei] En quei PR3; carstgeuns,] carstgeuns PR3. 12 Da cars ed omnibus e tgeuns!] E da cavals e cars e tgeuns. PR3. 13 palasts de marbel] palasts da marbel PR3, 19. 14 Cuvrétgs] Cuvretgs PR3, 20. 15 A tiu tschielet] Ed a tiu tschiel PR3, 21; stgir,] stgir PR3, 21. 16 eunc preferir:] eung preferir PR3, 22. 18 De miu vitg] De *miu* vitg PR3, 24; en la vall] ella vall PR3, 24.

commentari: Ina poesia originala cun variantas d’autur significativas ei *London*, scretta sin fundament dallas impressiuns da Tuor d’uront sia dimora ell’Engheltiara³⁴. Quella poesia ei vegnida publicada per l’emprema gada en PR3, 83. *London* (1894:124) ed en 2. versiun quater onns pli tard en PS, [77.] *London* (1898:227).

La versiun da PS ha 3 strofas da mintgamai 6 vers jambics cun 4 silbas accentuadas (v-v-v-v-). La disposiziun dallas remas ei a pèr: *aabbcc*. Tematicamein vegnan ils vers che accuseschan la malgiustia – «lords» (PR3, 13) *vs* «slavs» (PR3, 16) – eliminai en PS. En sia correspondenza *Die Homerule Bill* scriva Tuor denter auter davart ils lords: «Diese Wölfe sind die Lords; für sie ist Irland eine Goldgrube, wo sie Schätze sammeln, von deren Renten sie in Saus und Braus leben können; wo sie Jahrhunderte lang auf eine empörende und schändliche Art und Weise gehaust haben, und zwar so, dass unsere Bündner-Aristokraten, die ehemaligen Blutsauger des schönen Veltlins, noch Engel dagegen sind.» (GAA, nr. 21, 27.05.1893). En quei liug eliminescha Tuor pia ella 2. versiun in’informaziun che steva di-

---

³⁴ El decuors dalla primavera (fin fevrer/entschatta mars) 1893 parta Tuor da Paris per l’Engheltiara. Igl empram eis el per in cuort temps a London, suenter a South Cliff (sper Scarborough) ed alla fin aunc in tempset a Winslow. Il medem onn (fin november/entschatta december) tuorna el denton puspei a casa. Duront l’episoda englesa ha Alfons Tuor instruiu oravontut franzos e tudestg. Cfr. FRY (1936:9ss.) e DEPLAZES (1991:234).

rectamein en connex cun la situaziun politica da quei temps³⁵. In'emprema impressiun davart las variantas d'autur substanzialas lai concluder il suandont: Ferton che la 2. e la 3. strofa da PS cuntegnan mo midadas 'localas', vegn l'1. strofa restructurada dil taliter (1-6). Las variantas substanzialas han cunzun la funcziun d'eliminar las numerusas coordinaziuns dalla versiun da PR3 (4-5; 9; 12; 21).

1-6 1-2 Ils dus emprems vers da PR3 vegnan supprimi³⁶. L'entschatta dalla versiun da PS fuorma il distic da PR3 (17-18). Ferton ch'igl emprem vers corrispunda alla versiun da PR3, cuntegn il secund vers ina midada substanziala. La desinenza da l'1. pers. sg. *-el* vegn remplazzada cun igl adverb temporal «oz». Quella intervenziun transfuorma il vers en ina successiun insistenta da plaids monosillabics che accentuescha aunc pli fetg l'opposiziun dils vocals <i> ed <o>: «O teidla, London, monster grond, / Jeu vi oz dir a ti mo tont:». **3-6** La versiun da PS mida en emprema lingia la structura sintactica. En PR3 ein las duas proposiziuns principalas (PR3, 3) parallelisadas a moda horizontala. Era precedan ellas l'enumeraziun polisindetica (PR3, 4-5) e la proposiziun relativa (PR3, 6). La versiun da PS mantegn l'idea primara dalla construcziun parallela, realisescha denton quella a moda verticala. Aschia fuorman aschibein las proposiziuns principalas (3; 5) sco era las relativas (4; 6) mintgamai in parallelissem. Sintacticamein ein quels vers (3-6) dividi claramain en duas parts e vegnan separai d'in semicolon. **3-4** Ils vers centrals dall'emprema strofa fuorman en PR3 aunc il distic final *cc* (PR3, 5-6). La conjunziun da coordinaziun (PR3, 5) vegn remplazzada cun la fuorma finita «Has» (3), che fuorma in'anafra, resp. in parallelissem cul vers 5. **5-6** L'enumeraziun daventa asindetica ed ils suffixs augmenta-

---

³⁵ Ina funcziun fetg semeglionta ha la midada dil tetel dalla poesia da PR3, 84. *A Scarborough* (1894:125s.) en PS, [67.] *Sper la mar. |* (1893.) (1898:220s.). Per quella poesia sedecida igl autur d'eliminar il connex direct cun sia biografia e preferescha in tetel pli general, aschunta denton denter parentesas igl onn dalla cumposiziun.

³⁶ In fatg interessant da quels vers eliminai ei la rema fonica «Goddams : temps». Igl appellativ «Goddams» significhescha ton sco 'ils smaedi da Diu'.

tivs vegnan eliminai. Dils elements characteristics per in marcau grond vegn sulettamein il substantiv «puns» reprius dalla versiun anteriura ed ils «parkuns» (PR3, 3) daventan «curtins». Ils ulteriurs elements – «bagetgs», «bulvarts», «respect» e «montagnarts» – ch’ein novs, derivan dalla poesia precedente en PR3, 82. *Paris*: «Bagetgs terments e parks immens / Dat ei da tuttas sorts,» (5–6) e «Il luxus, traffic e gl’aspect / Dils imposants boulevards, / Inspiran stermentus respect / Als simpels montagnards.» (9–12).

7–12 La 2. strofa sa vegnir dividida sin basa dall’interpuncziun en 3 gadas dus vers. Ils emprems quater vers corrispundan a duas proposiziuns principalas ch’ein separadas d’in semicolon. L’interjecziun che cumpeglia ils dus davos vers vegn separada dallas duas proposiziuns precedentas cun ina lingetta. **7–8** La frasa structurada da PR3 (proposiziun principala + proposiziun relativa) vegn transformada en ina frasa semplia. La fuorma finita dalla proposiziun principala «sesaulzan» ed igl artechel definit «ils» vegnan substitui dalla gruppa nominala «tes mellis de». La suppressiun dils emprems quater vers dalla 3. strofa ed oravontut dil vers «Bia mellis e milliuns de sclavs –» (PR3, 16) possibilitescha l’introducziun da quella gruppa nominala senza ch’il substantiv «mellis» stoppi vegnir repetius en dus contexts differents. **8** Il «Che» relativ vegn remplazzaus digl adverb «Brav» ella fuorma abbreviada. Il possessiv «lur» ch’ei buc aschi appropriaus pil context da «ils tgamins» – «lur vischins» vegn eliminaus. La varianta nova «giu sils» introducescha plinavon la dimensiun verticala ed implichescha implicitamein l’idea dil ‘monster’ che smanatscha da surengiu. **9–10** La varianta «Sin veia» repren anaforicamein l’indicaziun adverbiala «Sils tetgs» (7)³⁷. La rema «camétsch : bugliadétsch» vegn invertida. **9** Il diftong <ei> dalla varianta grafica «veia» – la versiun da PR3 ha aunc il plural «vias» – vegn repetius dalla tonica suandonta «s’ei» ed el vers 11: «O tgei hardumbel». La scripziun subregionala «veia» vegn duvrada da Tuor mo en paucs cass en si’ovra³⁸. Pil solit ei la grafia «via» per

³⁷ Persuenter vegn l’anafra «En quei» (PR3, 10; 11) eliminada.

³⁸ Las unicas duas occurrenzas ein omisduas d’anflar en PS. Ella poesia PS, [43.] *Il Rhein* fuorma quella grafia subregionala la rema: «Loreleia : veia». Cfr. PS, [43.] *Il*

lunsch ora la pli frequenta. **10** La nova varianta fa diever dalla repetiziun digl adverb «Schi», resp. «aschi» ed evitescha cheutras la coordinaziun. L'inversiun dalla rema ha per consequenza che la successiun: 1 adjectiv – 2 substantivs vegn midada en 1 substantiv – 2 adjectivs. Il substantiv «fultschém» vegn aschia substituius cun igl adjectiv «prigulus». **11–12** La conclusiun sin basa da quei inventari urban vegn dada en fuorma d'ina frasa affectiva. L'interjecziun «O tgei» a l'entschatta dil vers imitescha igl incipit «O teidla». **12** La versiun da PS remplazza il substantiv «cavals» cun «omnibus». Era la successiun vegn invertida, aschia ch'igl emprem accent tucca buc la preposiziun «da» sco en PR3.

13–18 Sper enzacontas variantas da grafia dat oravontut la parallelesiun dallas gruppas nominalas «A tes palasts» (13) e «A tiu tschielet» (15) en egl. Variantas da quei tip ein, sco gia menziunau, era d'anflar ellas strofas precedentas (3; 5 e 7; 9). **15** La nova varianta ei caracterisada dalla construcziun parallela cul vers 13. La silba che vegn libra entras l'eliminaziun dalla conjunziun vegn remplazzada dil suffix diminutiv *-et* en «tschielet». **18** La scripziun separada «en la» vegn preferida a quella contracta «ella». La scripziun contracta ei tipica per l'ediziun da PR3, par. p. ex. PR3, 89. *Gl'anarchist*: «Il bab sederscha dad esch ò / Sin via malsigira, / E quora schi dabot sco 'l po / Ella notg schi freid' e stgira.» (str. 8) ni «Treis eungelets anfl' el schelai / Els cuffels spella hetta,» (str. 20). La versiun da PS, [27.] *Ils paupers* ha autras variantas en quei liug. La midada ei denton buc sistematica per l'ediziun da PS; aschia scriva Tuor p. ex. en PS, [76.] *Allas steilas*: «Perquei siu mal emblida / Miu cor suffront, / Cu 'l ellas spheras vesa / Vus terlischont.» (21–24) (1898:227), resp. PR3, 91. *Allas steilas*.

Rhein: «O teidla, Rhein, a mi rispunda: / Tgei munta bein tiu trest schemér?» (9–10); «Cheu sin il grép la Loreleia / Intun' en ti' honur canzuns; / Tiu pass tardas gie sin veia / Per admirar ses niebels tuns.» (13–16); «Per tei las armas cheu terlischon, / Per tei ti' unda vegn da seun, / Per tei sin tias rivas brischan» (21–23) (1898:204). L'impurtonza dalla corrispundenza dallas tonicas ei denton era cheu veivla. Per la secunda occurrenza, ch'ei dil reminent fetg semeglionta a quella da PS, [77.] *London*, mira igl incipit da PS, [62.] *Il rech*: «Sin veia neidia, lada,» (1) (1898:217). Ella versiun da PR3, 86. *Il reh* tunava quel aunc aschia: «Sin ina via lada,» (1894:129s.).

6. Tendenzas da correcziun

Sch'ins proceda cugl ulteriur corpus da versiuns a moda seme-glionta dattan certas tendenzas da correcziun en egl. En in proxim pass vegn dau ina survesta summara dallas tendenzas las pli tipicas.

Concernent las midadas dil tetel san ins constatar il suandont. Ina gronda part dils tetels dallas poesias screttas tenor auters models ni translataadas, laian aunc resentir ell'emprema versiun a moda evidentia il tetel digl original. En 2. versiun san ins constatar en quei grau ina distanziaziun per entgins tetels³⁹.

tetel dalla 2. versiun	tetel dall'1. versiun	tetel digl original
[1.] <i>Il psalm schvizzer.</i>	4. <i>Psalm schvizzer.</i>	60. <i>Schweizerpsalm.</i> GC1
[7.] <i>Emblida buca mei.</i>	2. <i>Emblidabucamei.</i>	126. <i>Vergissmeinnicht.</i> MC1 ⁴⁰ .
[10.] <i>Il catschadur.</i>	67. <i>Il catschadur alpin.</i>	117. <i>Der Gemsjäger.</i> MC1.
[13.] <i>La véta.</i>	50. <i>Gaudeamus igitur.</i>	31. <i>Gaudeamus igitur.</i> LB ⁴¹ .
[14.] <i>Il viandont.</i>	69. <i>Canzun din viandont.</i>	134. <i>Wanderlied.</i> GM1.
[17.] <i>Il schuldau.</i>	66. <i>Comiau din schuldau.</i>	161. <i>Heute scheid' ich.</i> MC1.
[21.] <i>La rosa.</i>	36. <i>La ros' alpina.</i>	122. <i>Haidenröslein.</i> MC1.

Per autras poesias corrispunda il tetel perencunter era en 2. versiun a quel digl original. Par. p.ex. las enconuschentas canzuns PS, [4.] *La guardia dil Rhein* e PS, [9.] *Il pistur sin l'alp*, resp. MC1, 73. *Die Wacht am Rhein* e GC1, 151. *Der Alpenhirt*.

Tier las poesias originalas resorta ch'enzacons tetels vegnan midai cun caschun dalla 2. versiun aschia, ch'els preannunzian ni laian sil-meins gia sminar la tematica dalla poesia.

³⁹ Il medem vala era per las poesias sco talas che sedistanzieschan en 2. versiun en general pli fetg dil model, resp. digl original, e daventan pli autonomas.

⁴⁰ I. HEIM, *Sammlung von Volksgesängen für Männerchor*. I. Band. [MC1]

⁴¹ Cfr. Schweizerischer Studentenverein, *Liederbuch* [LB], Freiburg im Breisgau, Schw. St.V., 1993.

tetel dalla 2. versiun

- [27.] *Ils paupers.*
[35.] *Ils magnats della Cadi.*
[54.] *Als rechs.*
[69.] *La pussonza dils danès.*
[67.] *Sper la mar. | (1893.)*

tetel dall'1. versiun

89. *Gl'anarchist.* PR3.
22. *Vus veis gl'ischi!* PR1.
88. *Per l'amur de Diu!* PR3.
76. *Danès.* PR3.
84. *A Scarborough.* PR3.

Pertuccai da midadas ein era numerus incipits. Il spectrum tonscha naven da midadas relativamein minimas tochen tier midadas pli grondas. Incipits ch'ein pertuccai da midadas pli significativas ni che vegnan insumma substitui han ultra dils exempels analisai survart, *Il Schvizzer egl jester* e *London*, era poesias sco:

[10.] *Il catschadur.*

1 «Laud e stéma bein meréta»] «Ina legr' e biala veta» PR2.] «I de Flühne ist mys Lebe,» MC1.

[17.] *Il schuldau.*

1 «Sch'jeu retuorni, buc empiara,»] «Stai cun Diu, o dulscha cara,» PR2.] «Heute scheid' ich, heute wandr' ich;» MC1.

[63.] *Al pievel romonsch.*

1 «Lai, romonsch, en tia Rezia,»] «Lai ti pintga compagnia» PR1.

Per enzacontas poesias vegnan ritmus e stil variaai e per part adattai al metrum dalla poesia.

[16.] *La guardia.*

1 «Stund' jeu tut bandunaus pér tard»] «Sch'jeu stun tut bandunaus pér tard» PR2.] «Steh' ich in finst'rer Mitternacht» MC1.

[18.] *Il bandischau.*

1 «Il viandont empiarel:»] «Sch'jeu 'l viandont empiarel:» PR2.] «Wenn ich den Wandrer frage:» LJA⁴².

[83.] *Bab e fégl.*

1 «O fégl, cu vulas ti»] «O fégl! – di, cu vul Ti» PR3.

---

⁴² J. J. SCHÄUBLIN, *Lieder für Jung und Alt*. 103. Auflage, Basel, Helbing & Lichtenhahn, 1906.

Las correcziuns digl incipit san era cuntener ‘mo’ correcziuns, resp. correcturas dall’interpuncziun che dattan ina structura pli clara al vers pertuccau.

[54.] *Als rechs.*

1 «Saveis, vus rechs, cu vus vivis»] «Saveis Vus rehs, cu Vus vivis» PR3.

[56.] *Il semnader.*

1 «Pertgei, mi declara, fa gl’um che leu semna»] «Pertgei mi declara, fa gl’um che leu semna,» I.

Da midadas dil metrum cun repercussions pigl incipit ein unicamein poesias originalas pertuccadas. Il proceder ei adina semegliants. Tuor colligia mintgamai dus vers dall’emprema versiun e fuorma aschia in vers dubel.

a) [27.] *Ils paupers.*

1 «Gl’unviern ei liungs, gl’unviern ei freids, e spir puppir’ ô rasa,»] «Gl’unviern ei liungs, gl’unviern ei freids / E spir puppir’ ò rasa;» PR3, 1-2.

b) [67.] *Sper la mar.*

1 «Jeu stundel sin la spunda, jeu mirel sin la mar,»] «Jeu stundel silla spunda / E mirel silla mar,» PR3, 1-2.

[69.] *La pussonza dils danès.*

1 «Ins viva cun pussonza, ins astga far excess,»] «Ins viva cun pussonza / Ed astga far excess,» PR3, 5-6.

[75.] *Il ranvèr.*

1 «In vegl ranvèr haveva viu treis ga trent’ atuns,»] «In ranverun haveva / Viu treis ga trent’ atuns,» PR3, 1-2.

c) [35.] *Ils magnats della Cadi.*

1 «En la sala della „Ligia“, avon onns el hof a Trun»] «El salon de decasteri / Avon onns el hof a Trun» PR1, 1-2.

[70.] *Egl jester.*

1 «Sundel jus en tiara jastra cun curasch’ e legerment,»] «Jeu sun jus en tiara jastra / Cun curasch’ e legerment,» PR3, 1-2.

Numerusas ein las substituziuns dalla conjuncziun da coordinaziun ‘e’. Quei fa denton buc surstar, sch’ins analysescha las differentas mo-

das e manieras da substituziun. All'entschatta dil vers vegn quella substituida da⁴³:

– substantivs ed adjectivs

[67.] *Sper la mar.*

17 «Che peina schon tempiasta, orcan, revoluziun,»] «Che peina la tempiasta / E la revoluziun,» PR3, 41–42.

[81.] *Igl avis.*

17 «Il ferm casti po sesalvar,»] «Ed il casti po sesalvar:» PR1.

– pronoms

[1.] *Il psalm schvizzer.*

15 «Jeu hai lur' in sentiment»] «E l'olm' ha in sentiment» PR1.

– demonstrativs

[67.] *Sper la mar.*

12 «Quel [in vent] fruscha, rubigliescha, tiu frunt aschi serein.»] «E frusch' e rubigliescha / Tiu frunt aschi serein.» PR3, 31–32.

– adverbs

[7.] *Emblida buca mei.*

7 «Di mo in plaid, di semper:»] «E di *in* plaid, di semper:» PR1.

– particlas da subordinaziun

[81.] *Igl avis.*

8 «Che guarda giu sil vitg;»] «E guarda giu sil vitg,» PR1.

– preposiziuns

[10.] *Il catschadur.*

16 «Per cattar la salvischina,»] «E cattar la salvischina,» PR2.

– interjecziuns

[13.] *La vèta.*

4 «Ach, cavada bein mervegl] «E cavada bein marvegl» PR2, 9.

---

⁴³ Cfr. era PS, [77.] *London*, 3; 12; 15.

– gerundis

[62.] *Il rech.*

6 «Spendent ad el intscheins.»] «E spend’ ad el intscheins.» PR3.

La conjuncziun da coordinaziun ‘e’ vegn denton era substituida egl intern dil vers. Savens vegnan parts coordinadas ell’emprema versiun parallelisadas ella 2. versiun⁴⁴:

[3.] *La Marseillaise.*

13 «Tgei malavégli, gréta stria,»] «Tgei malavegli’ e greta stria» PR3.

[9.] *Il pistur sin l’alp.*

2 «Leu stundel, leu vivel»] «Leu stundel e vivel» PR2.

[65.] *Las paterlieras.*

19 «Spir disfidonza, spir discordia,»] «Spir’ disfidonz’ e spir’ discordia» PR3.

[66.] *Il nausch vischin.*

21 «De mei schurmiar, de mei defender»] «Dè mei schurmiar e mei defender» PR3, 45.

Autras gadas ein las correcziuns pli complexas. Oravontut en quels loghens ei ina miglior stilistica evidenta.

[21.] *La rosa.*

4 «Cun legria spèrt el dat»] «Spert e cun legri’ el dat» PR2.

[27.] *Ils paupers.*

20 «Cun vusch solemna condemnaus»] «E condemnaus e prischunaus» PR3, 63.

[70.] *Egl jester.*

7 «[...] senza tschess uss patertgar»] «Patertgar e patertgar» PR3, 14.

31 «[...] sin tei terment sgiavlar!»] «Sin Tei grir e sgiavlar» PR3, 78.

In aspect ch’ei vegnius empau alla cuorta tochen uss ein segiramein las proceduras quantitativas⁴⁵ che midan la lunghezia, en nies cass il

---

⁴⁴ Cfr. era PS, [11.] *Il Schvizzer egl jester*, 14.

⁴⁵ Cfr. GENETTE: «Réduire ou augmenter un texte, c’est produire à partir de lui un autre texte, plus bref ou plus long, qui en dérive, mais non sans l’altérer de diverses

diember da strofas, d'ina versiun a l'otra. Sin fundament da G. Genette, *Palimpsestes* (1982) vegnan las suandontas proceduras quantitativas distinguidas: la reducziun, l'augmentaziun e «les pratiques ambiguës» (1982:384)⁴⁶. En connex cullas versiuns da Tuor ei oravontut la reducziun d'impurtonza. Quella vegn specificada ulteriurmein en excisiun, «une suppression pure et simple» (1982:323), e concisiun, «qui se donne pour règle d'abrèger un texte sans en supprimer aucune partie thématiquement significative, mais en le récrivant dans un style plus concis, et donc en produisant à nouveaux frais un nouveau texte, qui peut à la limite ne plus conserver un seul mot du texte original.» (1982:332).

Pertuccadas d'excisiun ein ultra digl exempel *London* las suandontas poesias (schelta):

poesias transladas

- [4.] *La guardia dil Rhein.*
- [6.] *Guglielm Tell.*
- [8.] *La flur strieuna.*
- [13.] *La véta.*
- [16.] *La guardia.*
- [17.] *Il schuldau.*
- [20.] *La fossa.*

poesias originalas

- [27.] *Ils paupers.*
- [54.] *Als rechs.*
- [62.] *Il rech.*
- [66.] *Il nausch vischin.*
- [67.] *Sper la mar.*
- [69.] *La pussonza dils danès.*
- [76.] *Allas steilas.*

Savens stat quei tip da reducziun en connex cun l'eliminaziun da passaschas 'memia' explicitas, p. ex. PS, [67.] *Sper la mar* e PS, [76.] *Allas steilas*, ni cun ina reducziun tematica, p. ex. PS, [62.] *Il rech*. La reducziun tematica ha per part era la consequenza che passaschas, relativamein originalas, sco PR3, 74. *Il nausch vischin*: «In cret vischin ei schi de rar / Sco tgappers alvs e verds d'enflar.» (str. 7, 41-42) vegnan eliminadas en 2. versiun, mira PS, [66.] *Il nausch vischin*.

---

manières, à chaque fois spécifiques, [...]» (1982:322) e «Lorsqu'un écrivain, pour telle ou telle raison, 'reprend' et corrige une de ses oeuvres antérieures ou simplement le 'premier jet' d'une oeuvre en cours, cette correction peut avoir pour tendance dominante soit la réduction soit l'amplification.» (1982:328).

⁴⁶ Quellas praticas reduceschan ed augmentan el medem mument. Las duas pusseivladads ein las suandontas: a) *suppressiun* + *aschunta* = *substituziun* e b) *aschunta* + *suppressiun* (dall'aschunta).

Certas tendenzas d'ina reducziun dil diember da strofas sin fundament d'ina concisiun anflan ins en PS, [5.] *Il Sursilvan egl jester* ed egl exempel survart PS, [11.] *Il Schwizzer egl jester*.

Las ulteriuras proceduras ein strusch d'anflar. L'augmentaziun ei p. ex. d'anflar en PR2, 70. *Il schnec de Medel* e PS, [39.] *L'emprema flur*. Per l'aschunta e la suppressiun dall'aschunta, in tip da procedura quantitativa che corrispunda alla categoria che Genette numna 'pratiques ambiguës' mira PS, [3.] *La Marseillaise*; PS, [9.] *Il pistur sin l'alp* e PS, [15.] *Lamentischun*.

7. Conclusiun

Quel ch'enconuscha la biografia dad Alfons Tuor sto conceder suenter l'analisa dallas variantas d'autur che buc mo sia veta ei stada agitada, mobein era la genesa da numerusas da sias poesias. Las correcziuns ch'ein d'anflar a plirs livels influenzeschan aschibein la fuorma metrica sco era la structura interna ed externa dallas poesias.

Claras tendenzas ein d'anflar a nivel sintactic, nua ch'ina parataxa caracterisada da numerusas coordinaziuns vegn u simplificada entras parallelisaziuns ni entras in stil hipotactic. Dils differents tips da substituziun dalla conjunziun da coordinaziun 'e' ein oravontut las numerusas represas anaforas da menziunar. Entras quellas introduce-scha il poet ina reit bia pli fina da corrispundenzas egl intern da sias poesias. Las poesias daventan cheutras pli coherentas e cumpactas e survegnan ina structura pli clara, p. ex. entras il diever dad anafras.

En connex culla fuorma metrica ei ina tendenza en direcziun da vers pli liungs, p. ex. vers dubels, da constatar. Evidentamein vegnan era fleivleziyas a nivel dall'accentuaziun e dil ductus dil vers eliminadas.

Pertuccont las proceduras quantitativas sa vegnir constatau ina clara tendenza da scursanir numerusas poesias entras supprimer singulas strofas. Savens serestrenscha igl autur en tals loghens al pli necessari, resp. al pli essenzial.

8. Litteratura

8.1 Litteratura primara⁴⁷

HEIM, I.

s. a. *Sammlung von Volksgesängen für Männerchor*. I. Band. Liederbuch für Schule, Haus und Verein. 151. Stereotyp-Ausgabe, Zürich, Liederbuchanstalt, s.a. [MC1]

s. a. *Sammlung von Volksgesängen für Gemischten Chor*. I. Band. Liederbuch für Schule, Haus und Verein. 78. Stereotyp-Ausgabe, Zürich, Liederbuchanstalt, s.a. [GC1]

[TUOR, A.]

1890 *La crotscha exponida* ina ballada culturhistorica fatga sigl anniversari de si'exposiziun da A. Etcetera, Anno domini 1890

8.2 Litteratura secundara

CONTINI, G.

1970 *Implicazioni leopardiane* [1947], en: *Varianti e altra linguistica. Una raccolta di saggi (1938-68)*, Torino, Einaudi, 1970:41-52

DEPLAZES, G.

1970 *Alfons Tuor (1871-1904)*, en: *Bedeutende Bündner aus fünf Jahrhunderten. Festgabe der Graubündner Kantonalbank zum Anlass des 100. Jahrestages ihrer Gründung 1870*, Band II, Chur, Calven-Verlag, 1970:491-494

1991 *Die Rätoromanen. Ihre Identität in der Literatur*, Disentis, Desertina, 1991:234-245

FRY, C.

1934 *Alfons Tuor. La fatscha dil poet Alfons Tuor*, en: Tuor, A., *Ovras*, Nies Tschespet XIV, Romania, 1934:2-38

1936 *Alfons Tuor. La veta d'in poet*, en: Tuor, A., *Ovras*. III. part, Nies Tschespet XVI, Romania, 1936:2-51

GENETTE, G.

1982 *Palimpsestes. La littérature au second degré*, Paris, Éditions du Seuil, 1982

MUOTH, G. H.

1906 *Dus auturs sursilvans*, en: ASR XX, 1906:105-131

---

⁴⁷ Per las ediziuns d'autur mira cap. 3.

Il^s retuorns da Joannes. Cun leger *Sco scha nüg^{li}a nu fü^{ss}* (2000) da Rut Plouda

Clà Riatsch

Las notizchas chi sieuan sun üna prova dad incleger ün pêr aspets da la structura narrativa da quist text da Rut Plouda e da render attent ad ün pêr pussibilitats da lectüra. I nu's tratta dad interpretar o dafatta valütar quist'ouvra, i's tratta be dad üna prova da s'orientar a l'intern da sia architectura.

1. Text e paratext. La dumonda (auto)biografica

Chi chi ha cugnuschü ad Andris Plouda (1977–1996), il figl da l'atura e dad Ottin Plouda, nun ha ingün dubi: el es la persuna principala da quist text chi quinta da sia vita e da sia mort, da seis sentiments e cumportaments considerats sco specials. Quista specialità ha eir üna basa genetica, stigmatisada a seis temp cul term «mongoloid», substituì intant cun eufemissems scientifics sco «down sindrom» o «trisomia 21». Da quista identificaziun da «Joannes» (il «tü» e l'«el» principal) cun Andris Plouda derivan automaticamaing ipotesas da lectüra chi mettan quist text in relaziun directa cun quai cha la scena psicodelica nomna (cun ün term trist) «Trauerarbeit». Uschè para sia basa ideala e ideologica ün'apologia da l'anormal, ün lod dal trat special e la lectüra survain per forza üna dimensiun da partecipaziun intima. Distanza critica fü^{ss} uschè ün indiz da mancanza da sensibilità.

La resposta fuormalistica a quist'ipotesa es simpla. La persuna principala dal text ha nom Joannes, il figl da l'atura vaiva nom Andris, la differenza nun es be vuglüda, ell'es, insembel cun la mancanza rigurusa da tuot oters noms, ün trat constitutiv da la ficziunalità dal text¹. Insembel cun tuot tschels trats dad elavuraziun artistica e da reflexi-

---

¹ Per l'importanza dals noms per quai cha Lejeune nomna il «pact autobiografic» cfr. Lejeune 1994:13–51 (1975¹).

vità estetica. Perquai esa da leger *Sco scha nügla nu füss* sco text fictiv ed artistic, as concentrar sün seis trats estetics ed invlidar la basa biografica, irrelevant. Tuot quai cha umans scrivàn deriva in alch maniera da lur vita (externa o interna) e quai chi vaglia adüna nun es distinctiv e cun quai irrelevant. Segns e sens derivan e dependan da distincziuns, disch la teoria dals segns.

Uschè simpel nun esa però in quist cas e l'ipotesa biografica pudess insister cun integrar il paratext² e til metter in relaziun cul text. Sülla cuverta da l'ediziun rumantscha (2000) sco da quella bilingua (2001) vezzaina ün disegn cun ün sulai, ün macun e muntognas. La funtana vain indichada sül retro da la pagina da titel: «Illustraziun sin la cuverta sin basa d'ina cheramica da Andris Plouda (1977–1996)». Cha Andris ha güdà a far la cuverta dal cudesch da Joannes füss sainza relevanza litterara. Scha'l macun nu sigliss sur la cuverta oura per rivar aint il text, per s'inscriver in seis ultim lemma:

Il macun es casü ch'el guarda intuorn.[...]Sias cornas sun archs s-chürs aint il tschêl. [...] In dis da sulai vezza'l a glüschir il mar. Minchatant volva'l il cheu giò vers la val. Lura sta'l be là e guarda e rumaglia. (2000:95)

Uschè fuorma il purtret da la cuverta, la cheramica dal macun dad Andris, ün arch cun l'ultim lemma dal text chi til descriva. E damai cha quista descripziun es l'ultim «purtret» dal text, figüra il macun sco üna sort da bes-cha totemica da Joannes. Ad el vezzaina davo sia mort sülla culmaina dal tet, i'l penultim lemma:

Inchün t'ha vis il di da tia sepultüra in sez da schneder sülla culmaina da nossa chasa. Tü guardaivast giò sülla fuolla e riavast. (2000:93)

Scha no acceptain il sigl tanter paratext e text, vaina il capricorn sco figüra emblematica chi inroma il text, chi fuorma seis cumanzamaint e

---

² «Paratext» tenor Genette 1987. L'autur nomna «paratexte» tuot las indicaziuns sün la cuverta dal cudesch, titels e suottitels, mottos, dedicaziuns, annotaziuns, commentars e indicaziuns da tuot gener chi fuorman il «glim» («seuil») dal text.

sia fin. Scha no acceptain la descripziun dal capricorn da Joannes eir sco descripziun da quel dad Andris, schi vessna üna prüma relaziun d'identificaziun tanter ils duos mats, stabilida, cunter lur noms, tras lur bes-cha totemica: «ils duos dal macun». Uschè dvantess Joannes ün eteronim dad Andris Plouda, il mat dal macun vess duos noms. Cha'l macun es üna figüra emblematica da Joannes muossa la relaziun tanter ils duos ultims lemmas: davo sia mort vezzaina il prüm a Joannes sülla culmaina, davo a «seis» macun süllas muntognas. Quista transfigüraziun as lascha leger eir sco allegoria artistica: quel chi ha vivü tuorna transfigürà, Andris tuorna cun seis emblem, cul capricorn, e cun il nom da Joannes sco figüra principala da nos text.

Ün ulteriur indiz da l'identificaziun tanter Joannes e Andris es la fin da la scena dal spejel:

Eu pens «spejel» e tü at guardast in fatscha e dist schmaladi mongoloïd. (2000:41)

Cun quista autocritica na sia surpiglia Joannes ün stigma, imaginà o real, in mincha cas extern ed ester. El citescha ün'otra vusch. La basa dal stigma es il trat genetic dad Andris. Cun quai es marcada ün'eteronimia ferma, textuala, tanter las duos figüras chi han il listess stigma ed il listess emblem. Lur trat cumünaivel dvainta l'interpretant dad üna intera seria da detagls. Infuormaziuns apparaintamaing banalas sco: «Tü toccast pro[...]» (2000:31), «Ün uffant as volva e't guarda davo» (2000:67) survegnan uschè ün connex causal e referenzial.

Quistas remarchas nu defendan l'ipotesa biografica chi voul leger ün'istorgia da la famiglia Plouda invezza da leger l'istorgia da Joannes. Ellas insistan be sül fat cha la substituziun dal nom nun es ün garant da ficziunalità sainza referenza. Cun incleger cha Joannes nun es Andris nu vaina amo inclet il sigl dal macun. Esa da verer bain la cuverta per leger bain il text? Filologs dschessan forsa plütöst da na, semio-logs forsa plütöst da schi.

2. Istorgias e temps

Il text cumainza cun trais sequenzas tgnüdas insembel dal motiv dal tren. Lur figüra centrala es ün chiasmus:

Ilis trens van e vegnan. (2000:7)

Ilis trens vegnan e van. (2000:11)

Il chiasmus invida, insembel cun la banalità ostentativa e perquai significativa da l'infuormaziun, ad üna lectüra simbolica. La cruschada (l'«x» dal chiasmus) disch e muossa la repetiziun da l'ir e dal gnir e suggerischa ch'ella nu regarda be ils trens. Cun leger inavant chattaina blers motivs chi varieschan ed implan quist inscunter da gnir ed ir, da vita e mort. Blers da quists motivs sun liats a las stagiuns cun lur dus rapreschantants simbolicis ils plü evidaints, l'ascher e las randulinas. La figüra la plü importanta sün quista cruschada es Joannes: gnü ed i, nat e mort e tuornà illa memoria ed i'l text litterar.

La dumonda «biografia o ficziun» sta in relaziun cun quella dal lectur-model, cun las cugnuschentschas cha'l text premetta. Per il lectur integrà³, chi sa cha Andris es mort a la staziun da Samaden, cumainza il raquint cun la mort da Joannes:

Joannes crouda aint il bratsch da sia mamma. (2000:11)

Per il lectur na-integrà po quista indicaziun esser misteriusa o gnir letta in tuot otra maniera, sco indiz dal plaschair da revair a sa mamma, per exaimpel⁴. Quist'ambivalenza ha sias consequenzas per la lectüra da tuot il text. Illa prüma varianta legiaina las scenas da vita da Joannes automaticamaing sco algords da la narrativa davo sia mort. Illa seguonda varianta legiaina scenas da vita sainza relaziun cul temp dal raquint (Erzählzeit) ed inscuntrain lura indizs inquietants dad üna mort apparaintamaing sursiglida: ils «EFFECTSPERSUNALS» (2000:17) consegnats a l'ospidal, «la tabla da lain cun sü teis nom» (2000:27), «[...]il gelg da las crisantemas sün teis vaschè.» (2000:29), «Teis nom sülla tablina da lain es sblachi.» (2000:91), «Inchün t'ha vis il di da tia sepultüra in sez da schneider sülla culmaina

---

³ «Lectur-model» tenor Eco 1990. «Lectur integrà» füss quel chi cugnuschia la referenza biografica. La distincziun nu's basa sün ün criteri, ell'es tipica be in seis extrems.

⁴ A mai paraiva il «crodar» ün indiz evidaint. Cha quai nun es uschè m'han muossà differentas experienzas da lectüra cumünaivla cun partecipants main integrats.

da nossa chasa.» (2000:93). Uschè vain quintada la mort in maniera indirecta, repetida e temporalmaing na-lineara, in maniera da fuormar adüna darcheu ün limit da las singulas scenas da vita. Ed ün rom chi cumpiglia l'inter raquint: l'allusiun a la mort al cumanzamaint, l'appariziun da Joannes il di da sia sepultura a la fin; tanteraint ün pêr marcas chi conferman la preschentscha da Joannes sco preschentscha mentala, si'existenza in fuorma dad algord.

Las scenas da sia vita sun quintadas in üna sequenza chi sieua il cuors da las stagiuns dad ün on. L'istorgia cumainza e finischa d'inviern: «I naiva adüna inavant.» (2000:13), «Intuorn il bügl e sü da la giassa ha la naiv ün muoster cuntschaint» (2000:15), «I sofla e sbischa.» (2000:19), «Dapertuot algua la naiv.» (2000:27), «Tschel on d'eira il puoz amo inglatschà da quist temp.» (2000:35), «Üna minuta d'ün di d'avrigl.» (2000:39), «[...]culla siringia in flur.» (2000:43), «In mia memoria düra la stà be pacs dis.» (2000:51), «[...]sün balcun il sulai culla savur da fain[...]» (2000:61), «Sül chomp savura da terra choda e da boscha da mailinterra secha.» (2000:75), «Tü sast co cha l'utuon po rivar tuot a l'improvista, culla prüma naiv chi vain e va be a la svelta.» (2000:77), «Ils larschs casü sun gnüts gelgs[...]» (2000:81), «Aint illa fanestra d'Advent pendan bilocs albs davant üna chasa cun fanestras iglümindas.» (2000:83), «I manca be ün pêr dis fin Nadal[...]» (2000:85).

Scenas da la vita da Joannes chi sieuan il decuors dad ün on? Quia stuvaina esser plü precis: i'l decuors dad ün on – chi pudess esser il prüm davo la mort da Joannes – as preschaintan a la narrativa scenas our da la vita da Joannes. No vain ün on plain algords, chi nu's referischan però ad ün singul on da la vita da Joannes. Il connex tanter il temp da l'algord ed il temp algordà para a prüma vista ün connex da simpla analogia stagiunala: d'inviern tuornan scenas d'inviern, da stà tuornan scenas da stà. Il connex tanter il mumaint da l'algord ed il temp algordà ha però eir sias variaziuns. Quistas dependan da la dinamica da la memoria, chi vain stimulada in differentas manieras.

Ils passagis inavo, vers il temp algordà nu sun marcats bod mai grammaticalmaing: l'adöver narrativ dal preschaint nu determinescha la relaziun tanter temp dal raquint (Erzählzeit) e temp da l'istorgia (erzählte Zeit). Tschertas sequenzas sun configüradas temporalmaing be tras l'analogia cun trats generals da la structura. I's pudess però eir refusar quist'analogia e dir chi existan sequenzas sincronicas, quintadas cuort davo chi sun capitadas, intant cha Joannes vivaiva amo. Quai vala per exaimpel per la segunda sequenza:

Aint in stalla esa chodin. Eu pigl la raspa[...] E vez a tai a dar man la fuorcha [...]Tü est teis bap chi stumpla la fuorcha cun svung aint il mantun fain[...] (2000:15)

Quia esa impussibel dad argumentar per o cunter l'analogia, chi proponess da leger quist tip da narraziun sco ün'ellipsa dad ün suppost: «[*Eu m'algord dad üna saira in stalla.*] Aint in stalla esa chodin.» Important es però cha'l text renda impussibla l'argumentaziun e relativescha uschè l'importanza da la distanza temporala tanter la scena algordada, il mumaint da l'algord e quel dal raquint.

Uschè vaina in fuond duos ipotesas da lectüra: la prüma suppuona daplü coerenza, tschella daplü variaziun, la prüma ün temp dal raquint o unic o distribuì sün ün on, posteriur a la mort da Joannes, tschella divers temps dal raquint e divers temps da l'istorgia, cun distanzas variablas. La prüma ipotesi legia *Sco scha nüglia nu füss* sco unic raquint scrit davo la mort da sia persuna principala, la seguonda legia üna seria da raquints dad ün diari sainza datas.

Ün cas unic e problematic es il seguaint:

D'incuort at n'haja vis sün balcon da tia stanza, co cha tü guardaivast our da la fanestra serrada. (2000:27)

La seguond'ipotesa, il diari sainza datas, para quia confermada, la prüma, il raquint unic, ha duos pussibilitats: leger il «vis» i'l sen metaforic da «vis in meis algord» o lura stender la dürada da «d'incuort».

In tuottas duos ipotesas ha l'istorgia dals retuorns da Joannes duos plans: üna seria da fragmains da la vita e da la mort da quel chi tuorna ed üna seria dad occasiuns chi til fan tuornar. Il focus tematic s'occupa da l'uman special chi nun es plü e dal medium special chi til fa tuornar, la memoria cun seis purtrets e seis plets.

3. Istorgia e memoria

I'ls cuorts citats chi muossan il ciclus da l'on sco basa dal temp dal raquint vaina fingià let üna frasa significativa: «In mia memoria düra

la stà be pacs dis.» (2000:51). La memoria es selectiva, s-chassa, sposta, condensescha e confuonda las successiuns. Da quist fat derivan al raquint da la memoria quellas pussibilitats realisadas illa litteratura rumantscha per la prüma jada da *La Jürada* (1967) da Jon Semadeni. A quist text fa il cumanzamaint dal prüm segmaint da noss'istorgia forsa ün pitschen omagi: «I naiva adün'inavant» (2000:13). *La Jürada* cumainza cun «Eu craj chi naiv'amo adüna inavant.» (1967:6).

Dain ün'ögliada a las sequenzas chi marcan il passagi tanter il rom da la narrativa ed il temp da seis algord. I dà subit in ögl cha'l text insista sül fat cha'l passagi es svelto ed inaspettà:

Meis ögls sun drizzats sülla fanestra, ma tuot in üna jada es quia nossa stüva. [...]quia sun eu, dist, ed eu prov da m'algor-dar a tia vusch. Lura es darcheu quia la fanestra, alch s'ha müdà ma eu nu sa che. (2000:21).

La narrativa es aint il tren e guarda la fanestra «plain tockins da naiv». L'algor-d vain subit e sainza connex, al cuntrari: «*ma* tuot in üna jada». Sper l'algor-d automatic, chi resta parzial, daja la prova da l'algor-d consciaint chi til vess da cumplettar: «ed eu prov da m'algor-dar a tia vusch». Ils peds tuornan be sulets, la vusch invezza para persa. L'algor-d müda il preschaint, sainza cha la narrativa savess da dir co.

Eir quia resta ipotetic cha l'algor-d tuorna davo la mort da Joannes, el pudess esser eir quia immediat. L'adöver dal preschaint permetta dad eliminar la differenza tanter il scenari algordà ed il scenari dal rom narrativ, il temp da l'algor-d. La discussiun da las duos ipotesas para inütila.

I basta üna sfladada dad öla bugliainta, la savur da pommes frites, lura es quia la maisa ruduonda culla giuventüna[...] (2000:31)

Quia vaina il stimulader il plü cuntschaint da la memoria, la savur, celebrada da bliers texts litterars sco conserva magica da purtrets interns cha no crajaivan pers. La scena la plü cuntschainta es quella da la «madeleine» illa *Recherche du temps perdu* da Proust, mo eir Nabokov o Andri Peer fan attent a l'importanza da savurs sco conservas

dad algordanzas⁵. Nos text insista eir quia sül fat ch'i nu douvra blier per far tournar il passà: «I basta[...]la savur». Figüras da sinestesia collian las savurs, il sens e las percepziuns:

Tuot ha sia savur: dis, rumuors, mumaints. [...]E las uras chi savuran da vegl, sü davant la chaista da palantschin averta, üna savur chi va tras ils ögls e'ls mans, chi fa sentir tuot in ün dandet üna tscherta stuorndà da tant passà, da tant incuntschaint e tuottüna cuntschaint. (2000:37)

Quia vain explichada la sinestesia, la savur chi collia l'udida, la vista ed il palp e prodüa uschea ün'intensità particulara da la rapreschantaziun dals algords, «üna tscherta stuorndà da tant passà». Cha quel es «incuntschaint e tuottüna cuntschaint» es ün'indicaziun explicita chi pudess valair per tuot las scenas da la memoria: i nu's tratta be dad ün retuorn dal cuntschaint, i's tratta adüna eir dad ün inscunter cun surpraisas.

Ün oter tip da passagi marcà es l'analogia da culuors:

Eu n'ha jent il gelg da la tenda. Eir il gelg da las crisantemas sün teis vaschè. Ed il gelg da l'auto da posta chi's ferma davant mai. Tü am vainst incunter[...] (2000:29)

Ün dals princips da nossa memoria para dad esser quel da l'analogia, da la convergenza parziala chi lia ils anels da las associaziuns. Quia fa il gelg⁶ üna chadaina da la tenda, a las crisantemas, a l'auto da posta,

---

⁵ Per la cuntschainta scena da la «madeleine» cfr. Proust 1988:44–46. Da savurs s'occupa eir Nabokov: «[...]aber wir wissen ja, unser Gedächtnis kann fast alles wiedererstehen lassen, nur Gerüche nicht, obwohl die Vergangenheit durch nichts so vollkommen wieder auflebt wie durch einen Geruch, der einst mit ihr verbunden war.» (Nabokov 1999:97). Cfr. eir las seguaintas observaziuns dad Andri Peer: «Ingüns sens nu raintan las associaziuns uschè svelto ed uschè precis sco l'ösen. Uschè ais üna savur capabla na be da sdreglar mo da reconstruir ün evenimaint inter ed intrat in tuot sa complexità dal temp e dal spazi, cun glied e chosas chi d'eiran güsta d'intuorn. Schi, güst il detagl ais tipic per las regordanzas stimulas da la savur.» (Peer 1951:9).

⁶ Cfr. in quist connex eir Plouda 2000a.

üna chadaina chi lia l'ambaint da la mort, «las crisantemas sül vaschè», a quel da la vita, ad ün retuorn concret da Joannes. Forsa sun las figüras nomnadas «retoricas», sco la metonimia chi collia quia il gelg cun l'auto da posta e quist cun Joannes, figüras cun üna basa reala, figüras liadas al funcziunar da nosa percepziun e da nosa memoria.

Ün ulteriur medium chi maina inavo i'l passà es l'En chi muossa la coincidenza da passar, tuornar e restar:

Tü guardast a gnir l'En ed eu guard co ch'el passa, guard fin ch'eu sun ün uffant, e l'En riva pro la punt da lain[...] (2000:49)

Il giuven s'interessa per quai chi vain, la mamma guarda davo al passà e vain portada da sia memoria inavo in si'infanzia. Cha quist retuorn vain quintà cun ün indicativ preschaint: «fin ch'eu sun ün uffant» es ün ulteriur indiz per las strategias da nivellaziun dals orizonts, tipicas per il *stream of consciousness*. La forza evocativa da l'aua as muossa eir pro'l lai:

Quist lai nu's pudessa pitturar. Id es sco cul tramunt dal sulai. I's po be star e guardar fin chi's es tuot in d'üna jada aint in stüvetta a maisa[...] (2000:61)

Il «star e guardar» alluda ad üna sort *trance* meditativa chi para da permetter o almain da favurisar il retuorn da scenas e in scenas passadas. Significativ es il fat cha tuot ils terms chi rinvian a process mentalis dal tip «gnir adimaint», «as algordar» vegnan evitats e substituits cun ün simpel «esser»: «fin chi's es tuot in d'üna jada». Uschè nu vain be missa in evidenza la forza da l'algord, uschè vegnan eir colliats e confus ils orizonts temporals. Quista confusiun es il rapreschantant structural dad ün aspet central dal discuors d'ideas, la demonstraziun cha'l passà es preschaint, cha'ls morts vivan fintant cha'ls vivs s'algordan dad els.

Scha savurs, colurs, flüms e lais collian cul passà e dvaintan il medium magic da seis retuorn illa memoria, schi vala quai eir per la lingua. Eir il medium lingua para da dovrar ün ritual da actualisaziun dal tuot special:

Eu ser ils ögls ed il sulai es ün pled. Eu til guard, eu til pronunzch. El vain adüna plü ester. Seis cling, sia fuorma, tuot

para nouv, ün pled ch'eu n'ha scuvert in quist mumaint. SULAI. E fingià è'l giò pro l'En ch'el s-choda il siblun, tant cha davo üna pezza stuvaina tour e mütschir aint illa sumbriva. (2000:39)

Cun serrar ils ögls svanischa la referenza dal pled «sulai», il sulai. Il liom sintactic, il verb «esser», permetta plüssas lectüras dal segmaint «ed il sulai es ün pled»: il pled po esser ün relict, ün derivat, ün substitut da la referenza svanida. Il gö cun l'oscillaziun tanter significat e autonomia⁷, nun es be ün gö filosofic, dimpersè eir litterar. Interessant es eir cha'l pled «para nouv» in sia fuorma fonica e grafica, «seis cling», e «sia fuorma». Scuvrir cha'ls plets cha no dovrain minchadi sun nouvs e misterius fa part dal program estetic da la poesia chi meditescha sur dal misterius liom tanter sun e sen. Quia es quista meditaziun liada cun ün'evocaziun: il pled dvantà misterius fa tuornar il passà: «SULAI. E fingià è'l giò pro l'En[...]». Quista colliaziun es amo plü evidainta illa sequenza chi sieua:

Eu m'impais «mar» e tü est in schnuoglias e ramassast siblun
[...]

Eu pens «spejel dal mar» e no stain sün lobgia[...]

Eu pens «spejel» e tü at guardast in fatscha e dist schmaladi
mongoloïd. (2000:41)

Che po vulair dir «Eu m'impais «mar»»? Alch chi oscillescha tanter «repetar il pled «mar»» e s'imaginar, s'algordar da purtrets dal mar? O sun ils plets manzunats fingià üna part da l'algord? In tuots cas es il «pensar plets» ün mez chi fa tuornar il passà o chi maina inavo i'l passà, collià cul pled o cun sia referenza. L'ultim segmaint ha uschè sco duos spejels: il pled «spejel», chi reflectescha la scena, ed il spejel

---

⁷ Per il term «autonomia» e seis connex teoretic cul text litterar cfr. Rey-Debove 1978:57ss. e 251ss.

chi muossa a Joannes chi's guarda «in fatscha» cun üna distanza stabilida dals conumans.

Las duos scenas nu muossan be la lingua sco medium magic chi cuntegna ed evokescha il passà, ellas muossan eir cha l'adöver da quist medium til fa «gnir ester», til refletta e renovescha. Uschè definischa il text ün trat essenzial da sia prova estetica: quintar ed exprimer l'algorde per rescuvrir quai cuntschaint sco nouv e per scuvrir novs möds da til exprimer.

Sper ils algords es eir il sömme ün medium da retuorns. Eir el es bun da prodüer ambivalenzas tanter preschaint e passà, mental e real, pled e referenza. Eir ils scenaris dal sömme nu restan isolats, els tuornan, «e's maisdan aint»:

Meis sömmis restan minchatant quia e's splajan adüna darcheu davant mai e's maisdan aint in meis minchadi. (2000:47)

Uschè as rumpan realtä, algord e sömme ün in tschel e tuots insembel i'l pled, illa lingua, in quel medium chi collia ils ambiants, pussibilescha ils passagis ed es eir il lö d'arriv, illa fuorma dal text litterar.

4. Ils fragmains da Joannes

L'istorgia da Joannes e l'istorgia da seis retuorns illa memoria ed illa lingua, nu dan il pled ad el. Oter co illa scena citada, ingiö che'l disch: «schmaladi mongoloïd» til dudina be fich d'inrar in discuors direct e quel es marcà be sintacticamaing, na graficamaing: «[...]i sclingia il telefon, quia sun eu, dist[...]» (2000:21), «Ün di dist, vegna davent. Eu vegn cun üna barcha oura sül mar e nu tuorn mai plü.» (2000:25). OTRAS jadas gnina a savair ch'el discuorra sainza dudir seis plets: «Tü discuorrast alch be dapertai.» (2000:43) o stuvain supponer ch'el haja discuorrü: «Tü nu t'algordest bod mai da teis sömmis.» (2000:47). Ün'infuormaziun da quist gener legiaina bod automaticamaing sco ün derivat dad ün discuors da Joannes chi sto avair dit, ch'el nu s'algordest da seis sömmis. Uschigliö vessna quia ün'irrupziun dad üna perspectiva auctoriala o dad ün'«omniscienza» narrativa, üna perspectiva chi nu füess cumpatibla cun la narrativa sco persuna i'l

text e transfuormess tuot l'istorgia da Joannes in üna parabla fictiva, cun perspectivass incompatiblas⁸.

Cun leger nos text sco üna seria da retuorns da Joannes illa memoria, i'ls sömmis, illa lingua da la narrativa nu vaina considerà üna seria da segmaints chi's distinguan dal rest dal text fingià tras il fat ch'els han ün titel specific: «Il bescher» (2000:23), «Il mariner» (2000:33), «Il sudà» (2000:45s.), «Robinson I» (2000:53), «Robinson II» (2000:55), «Robinson III» (2000:57s.), «Il chatschader» (2000:73), «Il musicant» (2000:79), «Il rai» (2000:87). Il liom da quistas sequenzas cun Joannes para simpel: i's tratta da singuls purtrets our dal museum da sias illusiuns, da sias fantasias inviviblas, da sias rollas da desideri, definidas cun la precisiun da l'illusium e giovadas in ün teater intern. In quist sen tils pudessna nomnar ils fragmaints da Joannes. La facilità dal passagi tanter teater intern e performanza externa, rolla giovada effectivaing, es ün dals indizs dal character special da Joannes.

In ün pêr lös vaina coincidenzas tanter l'istorgia da Joannes quintada da la narrativa ed ils fragmaints da Joannes.

Ün di, dist, vegna davent. Eu vegn cun üna barcha oura sül mar e nu tuorn mai plü. (2000:25)

Quia nu vaina be ün'annunzcha zoppada da la mort da Joannes, quia vaina eir la clav dal fragmaint «Il mariner» (2000:33) chi elavurescha in maniera detagliada quista fantasia. In quist'elavuraziun müdan la situaziun narrativa, la vusch e la perspectiva dal raquint. I'l raquint da basa sa la narrativa cha Joannes voul ir oura sül mar per nu tuornar plü perquai ch'el disch quai. I'l fragmaint da Joannes cul titel «Il mariner» va Joannes sulet e sainza commentar i'l muond da si'illusium:

Il mariner parta da chasa sainza far pled. [...]Quant grond cha'l mar es. La barcha va e va. Il mariner sta cun chommas sbrajazzadas sülla punt da la barcha. (2000:33).

---

⁸ Forsa douvra quia ün tshögn tecnic: «perspectiva auctoriala» füss la «auctoriale Erzählhaltung» da Stanzel, l'«omniscienza» rinvia a la «focalisation zéro» da Genette. Cfr. Genette 1972, 1983 e Stanzel 1989. Main clers sun cas sco: «A tai plascha da verer a gnir ils tunnels.» (2000:21). Quia pudess l'infuormaziun derivar eir da l'observaziun dal cumportamaint da Joannes.

L'illusiun da Joannes quintada sainza restricziuns da perspectiva, sainza cha la narrativa renda quint d'ingionder ch'ella sa quai ch'ella quinta, ha tuot ils trats dal text fictiv. Interessantischem es in quist resguard il discuors indirect liber: «Quant grond cha'l mar es». El nun appartegna in ingüna maniera a las strategias discursivas importantas dal raquint principal ed es ün trat tipic da raquints fictivs. L'illusiun da Joannes appartegna in sia elavuraziun linguistica e narrativa a la narrativa, eir scha sia basa tematica es data, sco quia, dad ün discuors da Joannes i'l raquint principal. In maniera reductiva: Joannes furnischa il tema utopic, la narrativa til elavurescha per el, cun sia perspectiva e cun sia lingua.

Uschè nu surprena cha'l passagi tanter realtä e visiun dal desideri vain marcà illa listessa maniera sco quel da la narrativa tanter il temp dal raquint e quel da la memoria, sco passagi leiv e svelt:

Il bescher piglia ün bastun aint in man, e fingià chamina'l tras las giassas dal cumün davo ün tröp bescha chi crescha ad ögl vezzond[...]. (2000:23)

Ed eir pro'ls elemaints motivics e tematics nu vaina la marca dad üna differenza dimpersè üna clera analogia tanter ils duos tips da raquint; motivs centrals dal raquint principal tuornan i'ls fragmains da Joannes. Ün exaimpel es il contrast da clera taimpra lirica tanter l'aua e las stailas. Il raquint da la narrativa-persuna chi s'algora da las dumengias da si'infanzia finischa uschè:

[...]cullas sairas chi spettan cun dumondas chi han dachefar alch, eir schi nu's sa che, cull'aua giò la val e cullas stailas sü sur la baselgia. (2000:38)

Il fragmoint da Joannes «Il bescher», l'elavuraziun da sia fantasia dad esser ün bescher perfet, finischa:

Cagiò schuschura l'aua. Casü esa stailas e stailas. (2000:23)

Uschè es evidaintamaing missa in dumonda la famosa «autonomia da la persuna» dovrada uschè gugent sco criteri da valur estetica illa critica litterara rumantscha ed otra. Avant co valütar as trattessa dad incleger che chi sun las diversas funcziuns da la cumbinaziun da ra-

quint principal focalisà e dals fragmains da Joannes, ingiò ch'el dvainta ün eroe fictiv, chi dependa in maniera evidainta da la narrativa.

Na tuot ils fragmains da Joannes sun separats in maniera uschè clera dals contexts dal raquint principal. Il scenari da seis desideris po esser al listess mumaint ün scenari concret dal raquint focalisà. Sco al cumanzamaint dal raquint «Il sudà»:

I d'eiran trais sudats chi gnivan da la guerra, rum e' rum e pitipum, chi gnivan da la guerra.

El trapluna aint ed oura da piertan. Aint ed oura. Rum e rum e pitipum. Cul turnister sülla rain e'l schluppet sülla spadla. (2000:45).

Quia es la narrativa al listess mumaint perdüta da la rolla effectiva maing giovada, da la marcha militara da Joannes our in piertan, e «inventura» dal teater intern, da las causas e las fuormas da si' admiraziun per la figüra dal sudà. La cuntschainta chanzun pudess fuormar üna spezcha da zona da passagi tanter ils duos tips da raquint, la zona d'inscunter e da partenza dals duos discuors.

Scha no legiain *Sco scha nüglia nu füss* sco l'on dals retuorns da Joannes e scha no tgnain quint eir da quai cha no vain nomnà ils fragmains da Joannes nu vezzaina be las relaziuns tanter memoria e scritüra dimpersè eir quellas tanter memoria ed invenziun. Eir ellas fan part da la transfigüraziun dal retuorn simbolic da Joannes.

Litteratura

Litteratura primara

- NABOKOV, V. 1999: *Maschenka*, Reinbek b. Hamburg, Rowohlt (1970¹).
- PEER, A. 1951: *Savur e memoria*, in: *Tizzuns e sbrinzlas*, Winterthur, ediziun da l'autur, 1951:9s.
- PLOUDA, R. 2000: *Sco scha nüglia nu füss*, Cuir, Octopus.
- PLOUDA, R. 2000a: *Culuors*, in: *Litteratura* 23, 2000:89-93.
- PROUST, M. 1988: *Du côté de chez Swann*, Paris, Gallimard (1913¹).
- SEMADENI, J. 1967: *La Jürada*, Tusan, Roth.

Litteratura secundara

- Eco, U. 1990: *Lector in fabula*, München, dtv (1979¹).
- GENETTE, G. 1972: *Figures III*, Paris, Seuil.
- GENETTE, G. 1983: *Nouveau discours du récit*, Paris, Seuil.
- GENETTE, G. 1987: *Seuils*, Paris, Seuil.
- LEJEUNE, PH. 1994: *Der autobiographische Pakt*, Frankfurt a. M., Suhrkamp (1975¹).
- REY-DEBOVE, J. 1978: *Le métalangage*, Paris, Le Robert.
- STANZEL, F.K. 1989⁴: *Theorie des Erzählens*, Göttingen, Vandenhoeck u. Ruprecht.

